

MALCZEWSKI
ANTONI

MARIA,
POWIEŚĆ
UKRAIŃSKA

Malczewski Antoni

Maria. Powieść ukraińska

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=23543498

Maria. Powieść ukraińska:

Аннотация

Maria autorstwa Antoniego Malczewskiego to pierwsza polska realizacja gatunku (została napisana w 1824 roku, a opublikowana w 1825), jakim jest powieść poetycka. Malczewskiego do napisania tego utworu zainspirowała historia o zbrodni dokonanej na Gertrudzie Komorowskiej, pierwszej żonie Szczęsnego Potockiego, na polecenie teścia, Franciszka Salezego Potockiego. Autor nie odtworzył jednak historii dokładnie, zmienione zostały także czas i miejsce wydarzeń – w powieści odbywają się one w XVII wieku na Ukrainie. Utwór charakteryzuje specyficzny byronowski pesymizm (Malczewski silnie inspirował się Byronem) – mówi się, że to „poemat skrajnego pesymizmu” – a także nastrój grozy, konfrontacja z tajemnicą istnienia i śmierci.

Содержание

Pieśń I	7
I	7
II	9
III	10
IV	12
V	14
VI	15
VII	18
VIII	21
IX	23
X	25
XI	27
XII	30
XIII	36
XIV	39
XV	42
XVI	44
XVII	46
XVIII	53
XIX	55
Pieśń II	57
I	57
II	60

1	61
2	63
III	69
IV	71
V	74
VI	77
VII	81
VIII	84
IX	87
X	89
XI	92
XII	94
XIII	96
XIV	98
XV	101
Конец ознакомительного фрагмента.	102

Antoni Malczewski

Maria. Powieść ukraińska

Do Jaśnie Wielmożnego Juliana Niemcewicza

Dawno już niedoznana pociecha ożywia serce moje w chwili, w której mi wolno, przypisując JW WPanu tę powieść, publicznie wyrazić uwielbienie dla Jego charakteru i tej niez mordowanej życiem, świetnej wyobraźni a pełnej wdzięków erudycji, jakich nie przestajecie używać na wzbogacanie literatury polskiej w coraz nowe i tak szacowne dzieła. Nie dziw, że mnie to bardzo podchlebia, iż mi pozwalacie ozdobić karty moje Waszym imieniem; kiedy dusza każdego rodaka lubi się karmić słodyczą Waszego pióra i nie tylko mój umysł rad się przegląda w biegu czystym i użytecznym Waszego życia: więcej powiem – i nikt mnie o przesadę nie oskarży – imię Wasze jest dla młodych Polaków noszonym przy sercu zabytkiem, bośmy się o Waszej sławie jeszcze od naszych ojców dowiedzieli, a Wy czarownym sposobem przypominacie się ciągle naszej wdzięczności ¹. Nie znajdziecie w moich wierszach tego powabu, który swoim

---

¹ Nie dziw, że mnie to bardzo podchlebia, iż mi pozwalacie ozdobić karty moje Waszym imieniem – Wynika z tych słów, że Malczewski Niemcewicza o to pozwolenie prosił. Bardzo prawdopodobne, że jako dawnego znajomego. Nie ma jednak żadnych śladów zainteresowania się *Marią* i jej autorem ze strony Niemcewicza. K. W. Woycicki we wstępie do swego wydania pism Malczewskiego (Warszawa 1857, str. 27) zapewnia, że Niemcewicz poznał się na wysokiej wartości *Marii*, ale wówczas dopiero, kiedy ta wartość została już ustalona przez Mochnackiego. Skąd Woycicki czerpie tę wiadomość, nie podaje. [przypis redakcyjny]

*nadawać umiecie; tęskne i jednostajne jak nasze pola
i jak mój umysł, ciemną tylko farbą zakryślą Wam
niewykończone obrazy: ale jeśli ten hołd słaby, oddany
Waszej zasłudze, wznieci w Was jakie miłe uczucie, już ja
wtedy hojnie zapłacony będę za moje posepne malowidło,
kiedy się choć chwilę zastanowicie, jak to ziomkowie
wysoko cenić umieją Wasze przymioty i prace.*

Jaśnie Wielmożnego W Pana

Najniższy sługa

Malczeski²

---

² *Malczeski* – tak podpisuje się poeta i tutaj, i na różnych dokumentach z ostatniego okresu życia. Ale jeszcze na podaniu o dymisję z wojska (12 grudnia 1815) widnieje czytelny podpis: Antoni Malczewski; tak też pisane jest jego nazwisko na wszystkich aktach krzemienieckiego liceum, i taka właśnie pisownia jest prawidłowa. Dlatego wprowadziliśmy ją u nas, mimo tego podpisu pod listem do Niemcewicza, i mimo że na karcie tytułowej I wydania z r. 1825 czytamy również: Malczeski. [przypis redakcyjny]

Pieśń I

*Wszystko się dziwnie plecie/ Na tym tu biednym
świecie:/ A kto by chciał rozumem wszystkiego
dochodzić,/ I zginie, a nie będzie umiał w to ugodzić.*

Jan Kochanowski

I

Ej! ty na szybkim koniu, gdzie pędzisz, kozacze³?
Czy zaoczył⁴ zająca, co na stepie skacze?
Czy rozigrawszy myśli, chcesz użyć swobody
I z wiatrem ukraińskim puścić się w zawody?
Lub może do swej lubej, co czeka wśród⁵ niwy,
Nucąc żalną dumkę, lecisz niecierpliw?
Bo i czapkęś nasunął, i rozpuścił wodze,
A długi tuman kurzu ciągnie się na drodze.

---

³ *Ej! ty na szybkim konia, gdzie pędzisz...* – podobnie jak w *Giaurze* Byrona początek opowiadania: «*Who thundering comes on blackest steed with slackened bit and hoof of speed*». [przypis redakcyjny]

⁴ *Czy zaoczył* – czy a nie czyś [!] jest zarówno w autografie, jak w wydaniu z r. 1825; *zaoczył* zam. *zoczył* prawdopodobnie dla rytmu, gdyż gdzie indziej, np. w. 1074 używa poeta zwykłej formy: *zoczyć*. [przypis redakcyjny]

⁵ *wśród* – dziś popr.: *wśród*; pisownia charakterystyczna dla Malczewskiego. [przypis edytorski]

Zapał jakiś rozżarza twojej twarzy śniadość,
I jak światełko w polu błyszczy na niej radość,
Gdy koń, co jak ty, dziki, lecz posłuszny żyje,
Porze⁶ szumiący wicher wyciągnąwszy szyję.
Umykaj, Czarnomorcu⁷, z swą mażą⁸ skrzypiącą,
Bo ci synowie stepu⁹ twoją sól roztrąca.
A ty, czarna ptaszyno, co każdego witasz,
I krążysz, i zaglądasz, i o coś się pytasz,
Spiesz się swą tajemnicę odkryć kozakowi —
Nim skończysz twoje koło, oni ująć gotowi.

---

⁶ *porze* – pruje, rozpiera. [przypis edytorski]

⁷ *Czarnomorcu* – poprawny wołacz od Czarnomorzec: *Czarnomorzce*. (Słowacki w wierszu *Poeta i natchnienie* woła: Mój Ukraińcu!); [Czarnomorzec to zwyczajowa nazwa chłopów zamieszkujących okolice Morza Czarnego; transportowali oni towary rolnicze (gł. zboże) do portów, przywożąc stamtąd np. sól; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

⁸ *maża* – gatunek wozu używany przez Kozaków. Linde przytacza z *Sielanek* Zimorowicza: «W mażach łubianych» wozili Kozacy poćcie do Lwowa; [Do maży zwykle zaprzęgano woły, były więc to pojazdy powolne; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

⁹ *synowie stepu...* – tzn. kozak i koń. Toż samo w. 18: „oni ująć gotowi”. [przypis redakcyjny]

II

Pędzą – a wśród promieni zniżonego słońca,
Podobni do jakiego od Niebianów gońca —
I długo, i daleko, słycać kopyt brzmienie:
Bo na obszernych polach rozległe milczenie;
Ani wesolej szlachty, ni rycerstwa głosy¹⁰,
Tylko wiatr szumi smutnie uginając kłosa¹¹;
Tylko z mogił westchnienia i tych jęk spod trawy,
Co śpią na zwiędłych wieńcach swojej starej sławy.
Dzika muzyka – dziksze jeszcze do niej słowa,
Które Duch dawnej Polski potomności chowa —
A gdy cały ich zaszczyt¹², krzaczek polnej róży,
Ah¹³! czyż serce, czyje, w żalu się nie nuży?

---

¹⁰ *Ani wesolej szlachty, ni rycerstwa głosy* – domyślne: „nie dają się słyszeć”. [przypis redakcyjny]

¹¹ *Tylko wiatr szumi smutnie, uginając kłosa* – ten wiersz znajduje się także w utworze Malczewskiego zaczynającym się od słów: O jak przykro do swoich wracać bez nadziei! a ogłoszonym po raz pierwszy w *Ateneum* 1876, IV, 204. [przypis redakcyjny]

¹² *zaszczyt* (daw.) – osłona, obrona. [przypis edytorski]

¹³ *ah* – dziś: ach; pisownia charakterystyczna dla Malczewskiego. [przypis edytorski]

III

Minął już kozak bezdnie¹⁴ i głębokie jary,
Gdzie się lubią ukrywać wilki i Tatarzy;
Przyleciał do figury (co jej wzgórek znany,
Bo pod nią już od dawna upiór pochowany),
Uchylił przed nią czapki, żegnał się trzy razy
I jak wiatr świsnął stepem z pilnymi rozkazy.
I koń rzeski¹⁵, żadnym się urokiem nie miesza,
Tylko parschnął¹⁶, i wierzgnął, i dalej pospiesza.
Ciemny Boh¹⁷ po granitach srebrne szarfy snuje,
A śmiały, wierny kozak myśl pana zgaduje —
Szumi młyn na odnodze, i wróg w łozie szumi,
A żwawy wierny konik kozaka rozum¹⁸ —

---

¹⁴ *Minął już Kozak bezdnie i głębokie jary...* – Na Rusi, ledwo nie w każdej wiosce, znajdują się źródła lub studnie, osądzone przez pospólstwo za tak głębokie, że im dna brakuje; ale za to każda z tych otchłani wsławiona jaką nadzwyczajną powieścią, a czasem od Duchów strzeżona [*Od Duchów strzeżona*: por. przyp. do w. 1349; J. U. – w ten sposób oznaczono komentarze redaktora wydania krytycznego, Józefa Ujejskiego, do objaśnień autora.]. [przypis autorski]

¹⁵ *rzeski* – dziś: rzeński (u Lindego tylko: rzeński). [przypis redakcyjny]

¹⁶ *parschnął* – dziś: parsknął. [przypis redakcyjny]

¹⁷ *Boh* – duża rzeka płynąca przez zachodnią i środkową Ukrainę i wpadająca do Morza Czarnego pomiędzy Dniestrem a Dnieprem. [przypis edytorski]

¹⁸ *A żwawy, wierny konik kozaka rozum* – Czterowiersz kończący się tymi słowami brzmi jak zwrotka ludowej piosenki. [przypis redakcyjny]

I przez kwieciste łąki, przez ostre bodiaki¹⁹
Lżej się nie przesuwają pierszchliwe sumaki²⁰;
I jak strzała schylony na wysokiej kuli²¹,
Czai się zwinny kozak, do konia się tuli;
I przez puste bezdroża król pustyni rusza —
A step – koń – kozak – ciemność – jedna dzika dusza.
O! któż mu tam przynajmniej pohulać zabroni?
Zginął – w rodzinnym stepie nicht²² go nie dogoni.

---

¹⁹ *bodiak* (z ukr.) – roślina kolczasta [rodzaj wielkich krzaków ostu]. [przypis redakcyjny]

²⁰ *sumak* a. *suhak* – rodzaj antylopy [nazwa łac. *Saiga tatarica*, dziś żyje tylko w Azji Środkowej, w XVII w. można go było spotkać na terenie całej dzisiejszej Ukrainy – Red. WL]. [przypis redakcyjny]

²¹ *jak strzała schylony na wysokiej kuli* – trzeba się domyśleć: jak strzała położona na cięciwie łuku; *kula*: przód siodła. [przypis redakcyjny]

²² *nicht* – tak stale pisze Malczewski [wpływ ukr.; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

IV

Ruszaj, ruszaj, kozacze – pośpiech nakazany;
W starym, wyniosłym zamku niemałe odmiany:
Pan Wojewoda, z synem od dawna w rozprawie²³,
Długo teraz rozmawiał – i bardzo łaskawie;
A jednak – żywe były urazy i zwady,
Zatruta serc pociecha, zniszczone układy²⁴,
I lży czulej rozpaczy i pychy zapału
Płynęły – często – gorsko²⁵ – ale bez podziału²⁶.
Już inaczej w tym zamku – znikły niesmak, żałość,
Jaśniej przepych pański, naddziadów wspaniałość;
Już wśród licznych dworzan i służby orszaku,
Grona paziów, rycerzy domowego znaku²⁷,
W okazałe komnaty (długo niewidziany)
Zeszedł pan Wojewoda, bogato przybrany;
A gdy każdy to szczęście usiłował głosić²⁸ —

---

²³ w rozprawie – tu: w sporze, w niezgodzie. [przypis redakcyjny]

²⁴ zniszczone układy – może majątkowe. [przypis redakcyjny]

²⁵ gorsko – a. gorszko: gorzko; podobnie *gorsknąć*: gorzknąć. [przypis edytorski]

²⁶ bez podziału – tzn. Wojewoda nie dzielił rozpaczy syna, a Waclaw zapału pychy ojca. [przypis redakcyjny]

²⁷ rycerzy domowego znaku – tzn. stanowiących prywatne wojsko domu wojewody (znak: sztandar). [przypis redakcyjny]

²⁸ A gdy każdy to szczęście usiłował głosić – każdy z obecnych [usiłował głosić; Red. WL] szczęście oglądania znowu Wojewody. [przypis redakcyjny]

Zdawał się więcej synem niż chlubą unosić.
W spokojnych jego rysach²⁹ trudno poznać znamię
Głębokich wewnątrz uczuć; tylko dzielne ramię —
Świetna mowa³⁰, dla ludzi – imię znakomite —
Co w sobie, to na zawsze dla wszystkich ukryte;
Lecz teraz, czy z potrzeby, czy w nagłym wzruszeniu,
W pieśzotach dawał ulgę długiemu cierpieniu;
I gdy w cichości z synem jakąś sprawę waży,
Widocznie – uśmiech igrał na poważnej twarzy;
A w oczach się mignęła szybka, dzika radość,
Jak kiedy długim chęciom już się staje zadość,
Jak gdy w trudzącym biegu i myśli ucisku
Spocznie kto już na chwilę – choćby na mrowisku.
Spocznie? – oh! może tylko czoło pałające
Położy, gdzie go żądeł czekają tysiące.

---

²⁹ W *spokojnych jego rysach* – podobnie w *Korsarzu* Byrona (I. 10): „*the lightest palenes thrown a long the govern'd aspect, speak alone of deeper passions*”. [przypis redakcyjny]

³⁰ *tylko dzielne ramię, świetna mowa* – charakterystyczne dla stylu Malczewskiego skróty myśli; domyślnie: na zewnątrz widoczne tylko dzielne ramię itd., wszystko to bije w oczy z samej postawy Wojewody. [przypis redakcyjny]

V

Do późnej nocy w zamku zgiełk i tętent trwały;
Do późnej nocy trąby i wiwaty grzmiały:
Dawny wrócił obyczaj, wspaniała ochota,
Długie się stoły śkliniły³¹ od srebra i złota;
I loch pański jak serce zdawał się otwarty —
A stary węgrzyn³² płodził nie bez duszy żarty;
I godząc huczne tony z wesołym hałasem,
Muzyka z swą melodią przebiła się czasem³³.
Do późnej nocy twarze – ostre – malowane —
Przodków w długim szeregu zebranych na ścianę,
Zdały się iskrzyć nieraz martwymi oczami
I śmiać się do pijących, i ruszać wąsami.

---

³¹ *śklnić się* – dziś: lśnić się. [przypis edytorski]

³² *węgrzyn* (daw.) – wino pochodząc z Węgier. [przypis edytorski]

³³ *muzyka z swą melodią przebiła się czasem* – poprzez wesoły hałas uczt, z którym zresztą tony jej („huczne”) były w zupełnej zgodzie. [przypis redakcyjny]

VI

W ustach mieszka wesołość – w oczach myśl zgadnienia³⁴
W głębi to, w głębi serca³⁵ robak przewinienia;
A gdy jaka uciecha razem ludzi zbierze,
I Pycha, i Pochlebstwo śmieją się – nieszczerze.
Może tak w dawnym zamku – bo w rznięte podwoje³⁶
Już Noc zaprowadziła ciemne rządy swoje;
Już ucichli surmacze³⁷; Sen Szczęście osłania;
I puszczyk z wieży zaczął grobowe wołania;
A jeszcze – w bocznym skrzydle obszernej budowy,
Gdzie dzielny Wojewoda wzrok orli, surowy,
Pomarszczoną powieką w ustroniu przyciska,
Jak w jaszczur³⁸ kryją kamień, którym duma błyska —

---

³⁴ *w oczach myśl zgadnienia* – [dziś popr.: zgadnięcia; Red. WL] tego co się wewnątrz drugich kryje? Taki domysł mógłby nasuwać wiersz następny, ale tylko domysł. [przypis redakcyjny]

³⁵ *W głębi to, głębi serca* – podobnie w *Korsarzu* (I. 10) [Byrona; Red. WL] „*Within, within – ’twastherethe spirit wrought!*” Cała pierwsza część tego ustępu przypomina nadto początek II. pieśni *Pana wysp* Waltera Scotta, gdzie z powodu podobnych okoliczności (uczta) znajdują się podobne refleksje i gdzie również widzimy możnego pana dręczonego tajemną zgrzyzotą, a udającego wesołość. [przypis redakcyjny]

³⁶ *rznięte podwoje* – rzeźbione drzwi. [przypis edytorski]

³⁷ *surmacz* – trębacz; osoba grająca na surmie. [przypis redakcyjny]

³⁸ *jaszczur* – skóra wyprawna z zachowaniem łuskowatej, a przynajmniej chropawej powierzchni. Tu mowa niewątpliwie o rękojeściach szabel oprawnych w „jaszczur”, a wysadzanych drogimi kamieniami. [przypis redakcyjny]

Jeszcze stuk chodu słycać – lub ciężkie westchnienia,
W przerwanym tępotaniu³⁹, wracają sklepienia.
Nicht tam niezawołany wnijsć się nie poważy —
Tam jego myśl ukryta samotnie się żarzy —
Tam może brnąć już w rozpacz, w niezwyklej niemocy,
Depce burzliwym krokiem po ciemnościach nocy,
Jakby w jej czarnym tchnieniu chciał gdzieś znaleźć rękę
Krwawej, zgubnej przyjaźni – lub zgasić swą mękę!
I gdy z gorących oczów⁴⁰ sen trwożny odlata,
I gdy mu duszną była wysoka komnata,
Otworzył wąskie okno – patrzył czas niejaki
Na swoje liczne hufce, rozwinięte znaki,
Co się do nakazanej zbierały wyprawy;
Słuchał budzącej trąby i wojennej wrzawy:
Prychają rącze konie, brzęczą w ruchu zbroje,
Szumią skrzydła husarzy, chcą lecieć na boje.
Dla nich wstające słońce w różowej pościeli
Blaskiem złotych warkoczy widokres weseli⁴¹,
I wznosząc świetne czoło, najpierwszym spojrzeniem
W śniącej stali swe wdzięki postrzega z zdziwieniem;
Dla nich pachnący wietrzyk, co swój oddech świeży
Dmucha na włosy dziewic i pióra rycerzy;
Dla nich gwar małych ptasząt, w żywej słodkiej nucie,
Co z mokrych rosą dziobków wyrzywa uczucie:

---

³⁹ *tępotanie* (neol.) – tupot. [przypis redakcyjny]

⁴⁰ *gdy z gorących oczów* – Stan psychiczny Wojewody objawia się fizycznie gorączką: myśl się żarzy, mękę chciałby zgasić, duszno mu, otwiera okno. [przypis redakcyjny]

⁴¹ *widokres* – widnokrąg; rzadko używana forma, odnotowana w słowniku Lindego. [przypis edytorski]

Nie dla niego⁴² – on nie chciał na widoku zostać —
W nienickających cieniach zamku zanurzył swą postać,
Jak te straszące mary⁴³, które bojaźń nasza
Widzi w bezsennej nocy – poranek rozprasza.

---

⁴² *nie dla niego* – Podobnie jak Wojewoda nie może znieść blasku czystego poranka, tak Lara Byrona cofa się przed widokiem cichej, pogodnej nocy: „*It was a moment only for the good... Such scene his soul no more could contemplate, a night of beauty mock'd such breast as his*” (I. 10). [przypis redakcyjny]

⁴³ *Jak te straszące mary...* – Podobnie też i Lary „*bristling looks of sable, brow of gloom... glanced like a spectre's attributes and gave his aspect all that terror gives the grave*”. [przypis redakcyjny]

VII

Dano znak – wrzały trąby – szczękneły podkowy —
Mężnego towarzysza wierny szeregowy⁴⁴
Jak cień nie odstępuje; i szybkim obrotem,
W ciasną gotycką bramę suną się z łoskotem.
Zagrzmiała długim echem do sklepienia drżąca —
Aż łagodniejszą ziemię⁴⁵ lżej kopyto trąca;
I ciszej, ciszej brzęcząc – już słabo – z daleka —
Głuchy dochodzi odgłos i coraz ucieka.
Dopiero to na polu – gdzie ogromne koło
Wytoczyło już słońce – bujają wesoło;
I pstrym swoim proporcem nim sławy dostąpią⁴⁶,
W żywych strumieniach światła jak orły się kąpią:
Tysiące piór, kamieni, w blask, w farby się stroi;
Tysiące drobnych tęczy odbija się w zbroi;
A na ich bystrych oczach siedziało Zwycięstwo,
A na ich serc opoce kwitły wierność, męstwo,
A na czele tych szyków wyniosły młodzieniec.
Lecz któż on? Jakiż chwały czy szczęścia rumieniec

---

⁴⁴ *mężnego towarzysza wierny szeregowy* – towarzysz: szlachcic, właściciel konia i pacholka, tutaj „szeregowy”. [przypis redakcyjny]

⁴⁵ *łagodniejsza ziemia* – mniej ubita, niebrukowana, mniej twarda. [przypis redakcyjny]

⁴⁶ *I pstrym swoim proporcem nim sławy dostąpią (...) jak orły się kąpią* – kąpią się w świetle, zanim przy pomocy swych lanc z pstryimi proporcami (chorągiewkami) zaczną się kąpać w sławie. [przypis redakcyjny]

Lnianie chcą cienie włosy? Oh! miłszy sto razy
Niż różowe porankiem natury obrazy,
I słodszy, i jaśniejszy od chwały połysku
Ten blask – co w jego serca żywi się ognisku,
Ten uśmiech – w którym może choć część zachwycenia,
Z jakim wybrani słyszą Cherubinów pienia⁴⁷.
Na lotnym jechał koniu – i nad jarów brzegi
Poprowadził w porządku milczące szeregi;
Znikli⁴⁸ w zarosłą przepaść – aż krążąc parowy⁴⁹,

---

⁴⁷ *Ten uśmiech – w którym może choć część zachwycenia, Z jakim wybrani słyszą Cherubinów pienia* – Wyraz zachwycenia, który dlatego może tak jest ujmującym w pięknej twarzy, że jeszcze coś piękniejszego zwiastuje, nie pozwala utwalić żadnym opisem swego ślicznego zapomnienia się; a tylko pędzel Rafaela, w obrazie Ś-tej Cecylii, zatrzymać go potrafił w całym uroku, jakiemu się nikt, prócz wyobraźni nie wpatrywał. Ś-ta Cecylia, lubownica muzyki, wystawioną jest w tym malowidle wśród narzędzi muzycznych, w chwili, gdy ją dochodzi odgłos Anielskiej harmonii; i nie masz słów, które by opowiedzieć umiały uczucie, jakim uderzona jej postać: zdaje się, że jej dusza rozpierzcha się i żeni z każdym z tych słodkich dźwięków, kiedy wdzięczna skromność hamuje ją zamyśleniem, że nie warta tak niepojętego szczęścia, a wśród rozkoszy nieznanych jej sercu wkrada się smutek, że już muzyka ziemską bawić ją przestanie. Największa prostota panuje w całym układzie tego obrazu, twarz nawet Ś-tej Cecylii mniej ładna niż twarze niewiast w innych obrazach tego malarza, sama jedynie myśl geniuszu świeci od wieków w tym szacownym płótnie i nieopisanym wdziękiem do siebie pociąga. Obraz ten znajduje się w Bolonii i jest policzony przez znawców w rzędzie najświetniejszych Rafaela, a co do swego poetycznego wrażenia i mego widzi mi się, najpiękniejszy, jaki wydało malarstwo [*Smutek, że już muzyka ziemską bawić ją przestanie*: por. słowa Marii (w w. 552–5); w ogóle z tego przypisu widoczne, że portret Marii „pod jasności wrota wzbijającej ducha wiary” kształtował się w wyobraźni Malczewskiego pod wpływem św. Cecylii Rafaela; J. U.]. [przypis autorski]

⁴⁸ *znikli (...)* w *przepaść* – zapadli się. [przypis edytorski]

⁴⁹ *krążąc parowy* – dziś popr. N. Im: parowami; *parów*: dolina o płaskim dnie

Jeszcze raz świetne z krzaków ukazali głowy;
Jakiś na wzgórku rozkaz młodzieniec dał znakiem —
I poszli, poszli drogą za żwawym kozakiem,
Którego lekkie ślady od kopyt bez stali⁵⁰,
Wietrzyk z Rosą, jak dzieci, piaskiem przysypali.

---

i stromych zboczach. [przypis edytorski]

⁵⁰ *kopyta bez stali* – niepodkute. [przypis edytorski]

VIII

I ciche, puste pola – znikli już rycerze,
A jakby sercu brakli, żal za nimi bierze:
Włóczy się wzrok w przestrzeni, lecz gdzie tylko zajdzie,
Ni ruchu nie napotka, ni spocząć nie znajdzie⁵¹:
Na rozciągnięte niwy słońce z kosa świeci
Czasem kracząc, i wrona i cień jej przeleci,
Czasem w bliskich burianach⁵² świerszcz polny zacwierka⁵³,
I głucho – tylko jakaś w powietrzu rozterka.
To jakże? Myśl przeszłości w tej całej krainie
Na żaden pomnik ojców łagodnie nie spłynie;
Gdzie by tęsknych uniesień złożyć mogła brzemię?
Nie – chyba lot zwinąwszy, zanurzy się w ziemię:
Tam znajdzie zbroje dawne, co zardzałe⁵⁴ leżą,
I koście⁵⁵, co nie wiedzieć do kogo należą;
Tam znajdzie pełne ziarno⁵⁶ w rodzajnym popiele,

---

⁵¹ *ni spocząć nie znajdzie* – wzrok nie znajdzie niczego, na czym mógłby spocząć.

[przypis edytorski]

⁵² *buriany* (ukr. a. ros.) – a. burzany (w formie spolszczonej): skupiska roślinności, wysokich traw, ale też pokrzyw, łopuchów czy ostów, porastających nie tylko step, ale również obejścia wiejskie. [przypis edytorski]

⁵³ *zacwierka* – dziś: zaćwierka; forma właściwa autorowi pochodzącemu z Wołynia. [przypis edytorski]

⁵⁴ *zardzały* – dziś: zardzewiały. [przypis edytorski]

⁵⁵ *kości* – dziś popr. forma M. lm: kości. [przypis edytorski]

⁵⁶ *Tam znajdzie pełne ziarno...* – może to przeciwstawienie robactwa, rozległego

Lub robactwo rozległe w świeżym jeszcze ciebie;
Ale po polach błądzi nie sparłszy się na nic,
Jak Rozpacz⁵⁷ – bez przytułku – bez celu – bez granic.

---

w epoce dopiero co minionej, pełnemu ziarnu w rodzajnym popiele epok dawniejszych należy rozumieć symbolicznie. W takim zaś razie powierzchnia pól, po której błądzi Rozpacz, oznaczałaby teraźniejszość. [przypis redakcyjny]

⁵⁷ *Jak Rozpacz bez przytułku* – [podobnie; Red. WL] w *Giaurze* [Byrona; Red. WL]: «*Woe without name, or hope, or end*». [przypis redakcyjny]

IX

Pod starymi lipami Miecznik dumał stary;
I dźwigał w zwiędłej głowie utrapień ciężary:
Chociaż ten czarny żupan⁵⁸ smutny przy siwiźnie,
Nosił i jasne barwy, gdy służył ojczyźnie.
Ojczyźnie! której imię wśród boju i rady,
I spornego wyboru, i hucznej biesiady,
Czystym gorzało ogniem – a serce, jak w wiośnie
Ptak do słońca, do niego skakało radośnie!
Ale czas świetnych uczuć już ściemniał – ej! minął,
I boli tylko życie, a kwiat jego zginął.
Dumał – i przeszłe żale, obecne zgryzoty,
Pokrył kir⁵⁹ nieprzebity grożącej sromoty⁶⁰;
O! póki tchu przynajmniej, tak łatwo i marnie
Płomień zawziętej pychy gniazda nie ogarnie!
O! póki czarny żupan żywe członki ciśnie,

---

⁵⁸ *Chociaż ten czarny żupan...* – Zdanie przyzwolone [okolicznikowe przyzwolenia, ze spójnikiem: chociaż, pomimo że; Red. WL] nie jest tu jasno uzasadnione. Oczywiście też nie ten żupan nosił niegdyś jasne barwy, tylko Miecznik. Prof. Brückner uważa czarny żupan za metonimię znaczącą tyle co „Miecznik” („Przegląd Warszawski” 1923, str. 46). [przypis redakcyjny]

⁵⁹ *kir* – czarna materia, oznaka żałoby. [przypis edytorski]

⁶⁰ *i przeszłe żale, obecne zgryzoty pokrył kir (...) sromoty* – To znaczy, że myśl w grożącej teraz sromocie czarniejszą chmurą okrywała czoło Miecznika niż wszystkie inne dawniejsze i obecne troski i zgryzoty; [*sromota*: wstyd, hańba; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

Wyszła ręka w potrzebie starą szablą błysnie!
Lecz potem? – dumął Miecznik i wzrok wodził hardy,
Pełen niechęci – gniewu – a może i wzdardy.

X

Przy nim młoda niewiasta – czemuż kiedy młoda,
Tak zamglonym promieniem świeci jej uroda?
Ni ją ubiór udatny, ni ją stroją kwiaty;
Czarne oczy spuszczone i żałobne szaty;
A w twarzy smutek, czoło co schyla w cichości⁶¹,
Którego całym blaskiem – uśmiech Cierpliwości!
Lub jeśli kiedy nagle, wpośród gęstych cieni,
Jaka myśl czy pamiątka, jej lica zrumieni,
To tak mdłym, bladym światłem – jak gdy księżyc w pełni
Niezwyczajnym życiem rysy posągu napelni.
Piękna, szlachetna postać – do Aniołów grona
Dążyła, ich czystości czarem otoczona;
Ale trawiący oddech światowych uniesień
Owiął pąk młodych uczuć i zwarzył jak jesień:
To jeszcze jest na drodze, gdzie nią wicher miota,
W ciężkich kajdanach ziemi dla nieba istota;
Serce nosi uschnięte, a świeci jak zorza.
Podobna do owoców umarłego morza⁶²,

---

⁶¹ A w twarzy smutek, czoło co schyla w cichości – Smutek, który czoło schyla w cichości. [przypis redakcyjny]

⁶² *Podobna do owoców umarłego morza* – Wiele pięknych przyrównań czytać można w angielskich poetach do tych szczególnych owoców, które rosnąć mają nad brzegami jeziora Asphaltes, znanego pod imieniem Martwego Morza. »*Like to the apples on the Dead Sea's shore, All ashes to the taste*«. Byron. *Harold's pilgrimage*. Canto III. »*Like Dead Sea fruits, that tempt the eye, But turn to ashes on the lips*«. T. Moore. *Lalla Rookh*,

Pod których śliczną farbą, wśród trudu, mozoły⁶³,
Podróżny widzi⁶⁴ nektar, znajduje – popioły.
Jakaś posepna słodycz w jej każdym ruszeniu;
Ani łzy, ani żalu w jej mglistym spojrzeniu;
O! nie – przeszłych już zgryzot nie widać tam wojny,
Tylko znikłej nadziei grobowiec spokojny,
Tylko się lampa szczęścia w jej oczach paliła,
I zgasła, i swym dymem całą twarz zaćmiła.

I. 222 [*Like to the apples (...) taste*: „Podobne do jabłek na wybrzeżu Martwego Morza, w dotknięciu [smaku; Red. WL] czysty popiół”. (Byron: *Wędrowki Childe Harolda*. Pieśń III). *Like Dead Sea fruits (...) lips*: „Podobne do owoców Martwego Morza, które kuszą oko, lecz na wargach zmieniają się w popiół.” (*Lalla Rookh*, najślawniejszy poemat Thomasa Moora); J. U.]. [przypis autorski]

⁶³ *mozoła* – forma żeńska zam. męskiej [mozół; Red. WL] w owym czasie [w XVIII, XIX wieku; Red. WL] pospolita. Por. Karpińskiego *Laura i Filon*: „Czy w każdym roku taka z kochania jak w osiemnastym mozoła?”. [przypis redakcyjny]

⁶⁴ *widzi* – tu w znaczeniu: spodziewa się. [przypis edytorski]

XI

Przy nim młoda niewiasta nad Księgą Żywota⁶⁵,
Jak trwożna gołębica, pod jasności wrota
Wzbijała ducha wiary; i skrzydły drżącemi
Szukała swego gniazda daleko od ziemi.
A że nad przepych świata i blasków pozory⁶⁶
Widniejsze pióra białe niżonej Pokory⁶⁷,

---

⁶⁵ *Księga Żywota* – Pismo Święte, *Biblia*. [przypis redakcyjny]

⁶⁶ *nad przepych świata (...)* *widniejsze* – oczywiście widniejsze [bardziej widoczne lub: bardziej jaśniejące; Red. WL] niebu czy Bogu; *do nieba związane* zam. przywiązane, lub też związane z niebem; *drży nieć*: drga głębokie uczucie religijne. [przypis redakcyjny]

⁶⁷ *A że nad przepych świata (...)* *niżonej Pokory* – Wyrażenie to, stosowne do ducha religii chrześcijańskiej, nie jest może niewłaściwym i co do sposobu, pod jakim się przedstawiają oku w znacznej wysokości utwory dumy lub dowcipu człeka, sama nawet piękność natury, którą mu dojrzeć pozwolono. W podróży mojej na szczyt góry Mont-Blanc, gdzie przez dwie godziny pobytu doznałem uczuć, jakich już zapewne w życiu moim nie doświadczę, w podróży tej straciłem żywy z oczów i z myśli dziedzinę, na której panuje człowiek, i tylko z jego siedziby przedmioty białej farby, a te właśnie, których swą władzą odmienić nie zdołał, rozróżnić się dawały: i tak, widoczne były jeziora: Genewskie, Neuchatel, Morat, Bienne itd., jakby rozciągnięte na mroku żagle, kiedy domy, miasta nad ich brzegami stojące, barwy, blaski, ciemną mgłą tworzyły; podobnie rozpoznać było można lodozwały (*glaciers*), kiedy łąki, lasy, góry nawet znacznej wyniosłości, lecz niższego rzędu, w szary koło nich mieszały się tuman. Nic jednak wspanialszego i dzikszego, jak widok z góry Mont-Blanc; ale gdy różny zupełnie od znajomych widoków, inaczej go sobie wyobrazić niepodobna, jak wystawując się uniesionym przez jakiego dobrego czy złego ducha w chwili, gdy Bóg Chaos utwarzał. Wszystko, co dziełem człeka, znika przez swoją małość;

I drzy nią, którą serce do nieba związane:
To kropla słodkiej rosy upadła w jej ranę.
I wznosząc w górę oczy, z tym tkliwym wyrazem,
W którego jednym rzucie wszystkie czucia razem,
Gdzie Przyszłość do Przeszłości po jasnym promieniu
Biegnie jak czuła siostra łączyć się w spojrzeniu⁶⁸ —
I wznosząc w górę oczy – doznała – jak lubo,
Rozbłąkanej⁶⁹ w swym żalu swego szczęścia zgubą,
Gdy już z ziemskich i chęci, i strachu ochłódła,
Tęsknić szlachetnej duszy do swojego źródła!
Jak miło, by nie wadzić w światowym zamęcie,

---

tysiące gór olbrzymich z granitowymi szczytami lub śnieżnymi tarczami, niebo prawie czarnego koloru, słońce przyćmione, blask rażący od śniegu, rzadkie powietrze, a stąd krótki oddech i szybkie bicie pulsu, nadludzkiem jakimś czuciem i uczuciem przejmują śmiertelnika: i pewny jestem, iż oprócz innych przyczyn, nawet dla niezmiernej różnicy tego dziwnie górnego widoku a słabości naszych zmysłów, nikt by go długo znieść nie potrafił. Niech to wspomnienie nadzwyczajnego zajęcia, jakiego doświadczyłem na tej ogromnej i odosobnionej górze, nie będzie powodem żadnemu z naszych młodych wędrowników do przedsięwzięcia tej podróży; oprócz wielkiego bardzo trudu i niebezpieczeństw, koniecznie do tego zamiaru przywiązanych, jeszcze jego pomyślny skutek od wielu obcych nam okoliczności zależy. Trzy dni pogody bez najmniejszej chmury i niezbyt rozmiękłe śniegi prawie potrzebniejszą pomocą niż najcierpliwsza wytrwałość i najmocniejsze piersi; bez tych jednak warunków tylko na zgubę narazić się można i byłoby najszkodliwszym uporem nie słuchać ostrzeżeń przewodników, którzy wszędzie w Szwajcarii a szczególnie w Chamouni pełni są odwagi i rozsądku [*prawie potrzebniejszą pomocą* – domyślnie: potrzebniejszą są tu pomocą; J. U.]. [przypis autorski]

⁶⁸ *Gdzie Przyszłość do Przeszłości (...) biegnie (...) łączyć się w spojrzeniu* – Przyszłość szczęśliwa zlewa się z szczęśliwą przeszłością, co się odbija w zachwyconym spojrzeniu. [przypis redakcyjny]

⁶⁹ *rozbłąkana* – od: *rozbłąkać się*, według Lindego: ze wszystkim się zabłąkać zawikłać. Książnin mówi o „rozbłąkanych włosach”. [przypis redakcyjny]

Zniknąć – na zawsze zniknąć pod Śmierci objęcie!
A kto by widział wtedy jej twarz promienistą,
I smutnego Miecznika duszę przejrzał czystą,
Te lipy rosochate – starodawne stroje,
Których dla wyobraźni tak przystają kroje;
A kto by widział jeszcze jak jasność i wonie
Męczeńskim wieńcem nagle oblekły im skronie
Oh! może się przenosząc w odleglejsze wieki,
Świetniejsze okolice, kraj sławny, daleki,
Nad brzegami Jordanu, pod palmy drzewiną,
Usiadłby zamyślony z Hebrajską rodziną,
I w spółnictwie niedoli, czując trwogę świętą⁷⁰,
Poznał – też samą rękę, wieczną, niepojętą,
Co swe łaski i kary zsyła lub odwleka;
Też same zawsze troski wygnańca – człowieka,
Któremu nawet w szczęściu jeszcze czegoś trzeba,
tylko wtenczas błogo – gdy westchnie do nieba!

---

⁷⁰ *w spółnictwie niedoli, czując trwogę świętą* – tj. w poczuciu, że spod owego prawa, które byt utożsamiało z cierpieniem, nie była wyjęta nawet Rodzina Najświętsza.
[przypis redakcyjny]

XII

«Ojczy! ja nazbyt długo w miłych myśli kole
Obłąkałam się dzisiaj – a na twoim czole
Ciemne następstwo zgryzot zawsze się przebija;
A kiedy radość mignie, to zaraz i mija,
Jak promyk, co z obłoków⁷¹ na wyniosłe góry
Błyśnie – i znów go skryją wiatrem gnane chmury.
Oh! czemuż już nie spocznie twoja głowa siwa?
Tu – na łonie; nie bój się – teraz żal nie spływa,
Jak wtedy, coś w mych rękach usnął zmordowany
I wstał, schylonej córki łzami zapłakany!
Sroga nieszczęść igraszka: – i tak żółkły parość⁷²
Popsutym karmił sokiem swego dębu starość;
I tak zaparte czucia długim uciśnieniem,
Rwąc tamę mej rozwagi, lały się strumieniem.
Ah! jakże to boleśnie nazad się obrócić,
Widzieć Rozpacz grożącą i nie móc się wrócić⁷³!
Ah, jakże to okropnie w przymusie zostawać,
Ręką, co chce lekarstwo, truciznę podawać!

---

⁷¹ *Jak promyk, co z obłoków (...)* – te dwa wiersze znajdują się także w wierszu: O jak przykro (por. obj. do w. 24). [przypis redakcyjny]

⁷² *parość* – gałąź wyrastająca u nasady pnia. [przypis redakcyjny]

⁷³ *Ah! jakże to boleśnie (...)* wrócić – znaczy: jakże boleśnie jest cofać się myślą do chwili, w której nieszczęście będące teraz już za nami było przed nami i było do odwrócenia, jakże boleśnie cofać się do tej chwili myślą tylko, w poczuciu, że w rzeczywistości wrócić już do niej nie można. [przypis redakcyjny]

Ojcze! drogi mój ojcze! czyż już żadnej chwili,
Nigdy ci twoja córka, nigdy nie umili?
Gorszka⁷⁴ jej była dola – ale to już przeszło:
Patrz, jakie słodkie światło we mnie się rozeszło;
I uśmiech biega w twarzy niż kiedy zabawniej,
I twój pragnie obudzić – jak w szczęściu – jak dawniej.
Nieraz ja sobie wspomnę te dziecinne lata,
Tak lube! tak ulotne!⁷⁵ i mojego tata
Jak czasem zasępiony po trudach spoczywa;
Aż raptem u dziewczynki wesołość się zrywa
I wciska mu się w serce – powoli – nieznacznie —
Póki się nie rozjaśni i śmiać się nie zacznie.
I gdzież to się podziała⁷⁶ tej dziewczynki władza?
Pierwej zganiała chmury, a teraz sprowadza;
I gdzież to żywy, czysty strumyczek upłynął?
Mruczał na swą nikczemność⁷⁷, a w jeziorze zginął;
A nasz śliczny kanarek, gdzież to się obraca?
Chciał w ogniu piórka złocić i więcej nie wraca.
O! póki ten, co w moim na zawsze był sercu,
Nim go moim nazwałam na szlubnym⁷⁸ kobiercu —
O! póki ten, co jemu w uczucia się wplata,

---

⁷⁴ gorszki – dziś: gorzki. [przypis edytorski]

⁷⁵ ulotne – przemijające. [przypis edytorski]

⁷⁶ gdzież to się podziała (...) nie wraca – Te trzy pytania i odpowiedzi mają rytm piosenki. [przypis redakcyjny]

⁷⁷ mruczał na swą nikczemność – narzekał, że [jest; Red. WL] maleńki. [przypis redakcyjny]

⁷⁸ szlubny – tak zawsze pisze Malczewski; dziś: ślubny. [przypis redakcyjny]

Brzmieć⁷⁹ w szlachetnych pomysłach, w westchnieniach
ulatać,
W spojrzaniach czuć się światłem i życia potrzebą,
Było więcej niż szczęście, było dla mnie niebo —
Ten, co pączek tkliwego, lubego marzenia
Rozwinął swoim wdziękiem, ocucił z uśpienia,
Pił jego świeżą rosę, a na jego kwiecie
Zostawał łzę wdzięczności, której czas nie zmiecie —
O! póki ten mój miły, ten świat mojej duszy,
Łańcucha naszych węzłów swą wzgardą nie skruszy;
Wierny zostanie cnocie, miłości, pamiątkom,
A gdy znikł pałac szczęścia, wierny jego szczątkom;
Jeszcze się dla mnie życia nie zamknęło wieko:
Jeszcze myśl jego o mnie, chociaż on daleko,
Płynąć będzie tajemnie w umarłe uczucia⁸⁰,
I jak cudowny balsam bronić od zepsucia.
I tę straszną ofiarę – i to rozdzielenie —
Zniosę – cierpliwie zniosę – póki nasze cienie
W słodkich, czystych krainach złączone na zawsze,
Ludzi już nie zobaczą – lecz niebo łaskawsze!»
Rzekła – i jak w stojącej a popsutej wodzie,
Wzruszone nagle męty osiadłe na spodzie,
Z serca jej wyszły czucia, co w łzach długo mokły, —
I zielonym odcieniem jej bladość powlokły.

---

⁷⁹ *brzmieć* – dziś: brzmieć. [przypis redakcyjny]

⁸⁰ *Płynąć będzie tajemnie w umarłe uczucia* – telepatyczny niejako wpływ duchowy na uczucia „umarłe” zresztą tylko w tym sensie, że bezpłodne, nieczynne, skoro im wyrwano ich przedmiot. [przypis redakcyjny]

«Wolałbym dźwigać więzy⁸¹ u brodacza Turka,
Niż żeby mi tak marnie wędnieć miała córka;
Wolałbym w ciemnej turmie pewnej czekać zguby,
Niżli patrzeć spokojnie na te smutne szluby;
Alboż to naszej Polsce braknie na młodzieńcach,
Co to pannom umieją⁸² wyskoczyć w rumieńcach,
I tak jak dawniej było – rycerskie kolano
Raz w życiu tylko ugiąć – po wianek za wiano!
Nie, Mario! nie trza wzdychać – twego⁸³ nie obrażam;
Mężny jest i cnotliwy – wiesz, że go poważam;
Lecz mnie jego rodzica pycha niecierpliwi —
A kiedy łzami Marii swoje serce żywi,
Ha – toć i u mnie szabla nie czczym tylko blaskiem,
I mignie mu pod oczy święconym obrazkiem⁸⁴:
Taż to u naszej szlachty dawne przywileje,
Skrzesać ognia w pałasze, gdy Przyjaźń ściemnieje
Przyjaźń? a nasze hufy nie z sobą na sejmie⁸⁵;

---

⁸¹ *dźwigać więzy* – być w niewoli. [przypis edytorski]

⁸² *pannom umieją wyskoczyć* – zam. do panien. [przypis redakcyjny]

⁸³ *twego* – domyślnie: męża. [przypis edytorski]

⁸⁴ *I mignie mu pod oczy święconym obrazkiem* – Zdarzyło mi się widzieć szczególnie w tym rodzaju pamiątkę. Na szabli Tureckiej, gdzie wzdłuż klingi wypisane były zdania z Alkoranu, znajdował się wyryty przy rękojeści wizerunek N. S. Panny z napisem polskim gockimi literami. Szabla ta należała do jednego Anglika, który ją we Włoszech nabył; dalekie więc, a zapewne nieraz i krwawe, odbywała podróże. Szkoda tylko, iż w napisie nie było ani roku, ani przez kogo zdobyta. [przypis autorski]

⁸⁵ *Przyjaźń? a nasze hufy nie z sobą na sejmie* – Możni panowie polscy nieraz przyprawdzali z sobą na sejmy hufce nadwornego wojska. Miecznik oczywiście swoją własną siłą zbrojną nie rozporządzał i mówiąc „nasze hufy” ma zapewne na myśli z jednej strony hufy wojewody, z drugiej zaś hufy jakiegoś możnego przeciwnika

A nasze *veto* krzyczy jeszcze i w rozejmie⁸⁶!
I gdyby kraju napaść, z Hetmanem umowy,
Nie rzuciły mnie wówczas Szwedowi na głowy;
I gdyby twoja matka (daj jej niebo Panie!)
W swe rańtuchy⁸⁷ nie skryła młodych serc kochanie;
A niewieścim w błyskotkach, tajemnicach smakiem
Nie zawarła tych związków z swych matron orszakiem
Nigdy by w moje kopce wróg się nie mógł schować⁸⁸;
Anibym jego złości dozwolił grasować.
Bo cóż to ja zastałem? Żonę zmiotła kosa⁸⁹
A córę – szczep jedyny – z łez polewa rosa!
Dla starej karabeli⁹⁰ zbyt to wielkie dziwy,
Znosić tak ciężkie razy, los tak obelżywy.
Alboż choć raz do serca me dziecię przytulił⁹¹?
Alboż młodością – wdziękiem – choć raz się rozczulił?

---

wojewody, którego sam był adherentem [*adherent*: zwolennik, stronnik; Red. WL].
[przypis redakcyjny]

⁸⁶ *A nasze veto krzyczy jeszcze i w rozejmie* – *Veto* założone przeciwko jakiejś uchwale forsowanej przez stronnictwo wojewody trwa w mocy mimo chwilowego zawieszenia broni między nim a partią, do której należał miecznik. [przypis redakcyjny]

⁸⁷ *rańtuch* – długa chusta. [przypis redakcyjny]

⁸⁸ *Nigdy by w moje kopce wróg się nie mógł schować* – Nigdy by ktoś z wrogiego stronnictwa (w tym wypadku Waclaw) nie mógł potajemnie przebywać w granicach (kopce graniczne) mego majątku. [przypis redakcyjny]

⁸⁹ *Żonę zmiotła kosa* – oczywiście kosa śmierci. [przypis redakcyjny]

⁹⁰ *karabela* – rodzaj szabli o rękojeści uformowanej na kształt głowy orła, noszonej na co dzień przez szlachtę polską; rodzaj broni szczególnie charakterystyczny dla sarmatyzmu. [przypis edytorski]

⁹¹ *Alboż choć raz do serca me dziecię przytulił?* – naturalnie wojewoda. [przypis redakcyjny]

Nie – od domu, imienia, ze wzdumą odgania;
I teraz w Rzymie szuka szlóbów rozwiązania!
O! co tak, to najlepiej⁹²! I mnie to rozwiąże
Wysunie rażna młodzież⁹³, i ja za nią zdążę;
Choć może mniejsi w liczbie, Boga w pomoc wezwą:
To w końcu tej tam waśni – dzwony się odezwą⁹⁴!»
Otarł znużone czoło, czapkę głębiej wmiesił⁹⁵,
Kiwnął ręką, i głowę czarnym myślom zwiesił.

---

⁹² *O! co tak, to najlepiej* – Poeta stara się w sposobie mówienia Miecznika odtworzyć jak najwierniej język potoczny, codzienny. Więc: trza (w. 331), taż to (w. 373) i podobnie też tutaj. [przypis redakcyjny]

⁹³ *wysunie rażna młodzież* – należąca do przeciwnej wojewodzie partii; Miecznik grozi tu Wojewodzie tzw. zajazdem. [przypis redakcyjny]

⁹⁴ *dzwony się odezwą* – na trwogę lub też pogrzebowe. [przypis redakcyjny]

⁹⁵ *czapkę głębiej wmiesił* – wtłoczył [wcisnął; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

XIII

Za wrotami koń grzebie, a we wsi psów wrzawa,
Skąd to kozak przypędził, że taka kurzawa?
I zsiada – i na płocie cugle zarzuciwszy,
Wchodzi w duży dziedziniec, wąsa poprawiwszy.
Na ogorzałej twarzy ostrych chwil wspomnienie;
Prosty jego był ukłon, krótkie pozdrowienie;
Jednak różnym się zdaje od służalców grona,
Poddany – lecz swobodę z ojca powziął łona⁹⁶.
I gdy dumnie pojrzawszy do pana iść żąda,
Wśród wiodącej go zgrai jak władca wygląda;
Zwinne jego obroty, kroki jego letsze⁹⁷,
Bo swoje członki wędził na stepowym wietrze,
A barania mu czapka, za każdym ruszeniem,
Miga gdyby chorągiew, czerwonym płomieniem⁹⁸ —
Pomiędzy chwast, zarośle – gdzie lipy z okopu
Są i cieniem, i trwogą poziomemu chłopu —
Aż przed pana Miecznika stawi się z orszakiem.
A koń rży, jak za matką tęskni za kozakiem!

---

⁹⁶ *swobodę z ojca powziął łona* – w A[autografie; Red. WL]. przekreślone: z matki wyssał łona. [przypis redakcyjny]

⁹⁷ *letszy* – formy stopnia wyższ. *letszy* obok *lżejszy* używano wówczas i w literackim języku, np. Trembecki w *Zofiówce*. [przypis redakcyjny]

⁹⁸ *barania (...) czapka (...) miga (...) czerwonym płomieniem* – czapki kozackie miały zwisające dno z czerwonego sukna. [przypis redakcyjny]

«Czy masz pismo?» – «Jest, Panie – i jeszcze list wczora
Oddałby, nim kur zapiał, bo świsnął z wieczora⁹⁹,
Ale że czart na stepie tumany wyprawiał¹⁰⁰,
To żeby was z Jejmością Bóg od złego zbawiał»¹⁰¹. —
«Że wasze mi z listami spóźnił się – to gorzej:
Czyj kozak, co się diabłów, abo ludzi trwoży?»
«Alboż wam nie świadoma krasnych czapek sława¹⁰²,
Co z rodu panom wierna? – czyj? – grafa Waclawa!»
Czyta Miecznik: gdy w Marii ocknionym wejrzeniu
Nie czcza tylko ciekawość – życie w przesileniu;
Jej łono podniesione w lekkiej pływa fali,
Co ją do szczęścia niesie lub szturmem obali;
Jej lica płomień zajął spod serca zapory¹⁰³,

---

⁹⁹ *Oddałby, nim kur zapiał, bo świsnął z wieczora* – świsnął: poleciał, wyruszył galopem (por. w. 36: „I jak wiatr świsnął stepem z pilnymi rozkazy”). oddałby, świsnął, jako 1 os., zam. oddałbym, świsnąłem, charakterystyczny prowincjonalizm kresów ruskich, wprowadzony rozmyślnie. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁰ *Ale że czart na stepie tumany wyprawiał* – lud ukraiński „wichry nocne”, które stają się przyczyną zmylenia drogi, przypisuje złośliwemu działaniu czarta; por. Goszczyński *Zamek Kaniowski*; *tuman* tu w podwójnym znaczeniu: mgła i omamienie (por. otumanić kogoś). [przypis redakcyjny]

¹⁰¹ *To żeby was z Jejmością Bóg od złego zbawiał* – Poprzedniego zdania, ekskuzy swojej kozak już nie kończy. Wymówiwszy słowo „czart”, przerywa ją, żeby od razu odpędzić zły urok. Poeta sposób mówienia kozaka odtwarza z całym realizmem. [przypis redakcyjny]

¹⁰² *krasnych czapek sława* – krasnych: czerwonych (z czarnym barankiem) [właśc. sława noszących takie czapki kozaków; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

¹⁰³ *Nie czcza tylko ciekawość (...) zapory* – cały ten opis objawów zewnętrznych tego, co się w tej chwili dzieje w Marii przypomina mocno następujący ustęp w *Pani jeziora* (II. 32) Waltera Scotta: «*In Ellens quivering lip and eye* (w ocknionym wejrzeniu) *had Douglas mark'd the hectic strife, where death seem'd combatting with life* (życie

Pięknym, lecz przykrym blaskiem – jak suchot kolory.
«O kozaku i koniu niech mają staranie!
Ja wraz listy odpiszę – Waszeć czekaj na nie».
Na głośno grzmiące słowa słuch miał przytępiony¹⁰⁴;
Na śliczne, czarne oczy spojrział rozczulony;
Skłonił nisko Ichmościom, i co bądź się zdarzy,
Kozak z służbą odchodząc – wesoło im gwarzy.

---

w przesileniu) *for to her cheek, in feverish flood one instant rush'd the throbbing blood*». (Jej lica płomień zajął spod serca zapory). I tutaj też jest scena między ojcem i córką. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁴ *Na głośno grzmiące słowa słuch miał przytępiony* – tzn. przez wrodzoną hardość udawał małą wrażliwość na łajanie (miecznika). W A.[autografie; Red. WL] grzmiące na miejscu przekreślonego: brzmiące. [przypis redakcyjny]

XIV

«Niechaj kto ludzi zgadnie! – Jeśli to nie zdrada,
To mojej biednej Marii radość zapowiada.
Pisze mi Wojewoda w cukrowych wyrazach,
Że mamy już zapomnieć o naszych urazach;
Że żałuje za grzechy – nie tylko ogłasza
Swoją afekt dla synowej, ale w dom zaprasza:
Więcej jeszcze – takiego, jak mówi, zamęściami¹⁰⁵
Syn nie wart, bo zasługą trza się dobić szczęścia;
Pragnie więc, żeby wprzód w wojennej potrzebie
Jakim rycerskim czynem stał się godnym ciebie:
I gdy właśnie Tatarzy grasują w tej stronie,
Jemu stawić się kazał w twych wdzięków obronie;
A tak z laurem u czapki świata się pochwalić,
Że tę, co umie kochać¹⁰⁶ – potrafi ocalić!
Dziś ma tu z wojskiem ciągnąć».
«Dziś? ja go zobaczę?
O! Boże, jaka radość! jakże serce skacze!
Ale na cóż te bitwy? Czyż z twarzy wyrazu,
Że śmiały i szlachetny, nie widać od razu?

---

¹⁰⁵ *zameściami* – zam. ożenienia. Błąd pospolity w potocznej mowie i dlatego w ustach Miecznika nie rażący. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁶ *te, co umie kochać* – zam.: tę którą umie kochać. Poeta nie zauważył widocznie dwuznaczności. [przypis redakcyjny]

Jednak to rzadko ludzi jak pan Wojewoda¹⁰⁷,
Sam wyznaje się winnym – lecz mnie ciebie szkoda!
Ojczy! ja taka błada – on mnie się przerazi;
Może się dużo zmartwi – może się obrazi
Trza by się trochę przywdziać – jakże znajdujecie?
Ja bym chciała być jemu najpiękniejszą w świecie!»
«Czekaj! czekaj – przed siecią nie złapiesz szczupaka¹⁰⁸;
Może tu jeszcze przyjdzie zagrać nam w straszaka¹⁰⁹
Wszakże i ja Tatarów wypłoszyć stąd żądam,
A dlaczego wždy¹¹⁰ siedzę? bo się wzad oglądam¹¹¹;
Zobaczmy tych rycerzy – mnie się wszystko roi,

---

¹⁰⁷ *Jednak to rzadko ludzi jak pan Wojewoda* – „rzadko ludzi” zam. „mało ludzi” albo raczej skrót zam.: „rzadko się spotyka ludzi”. Zachodzi wątpliwość, komu te dwa wiersze przypisać. W autografie rozmieszczenie cudzysłowów i prócz tego jeszcze odstępy na szerokość jednego wiersza między tym, co mówi Miecznik a tym, co mówi jego córka – wskazują, że poeta wkłada te słowa w usta Marii. Atoli w I wyd. cudzysłowy przydzielają je Miecznikowi. Czy zatem poeta rozmyślił się przy korekcie, czy też tylko nie zauważył omyłki składacza? Wszak nie zauważył też braku cudzysłowu zamykającego o cztery wiersze niżej. Skłaniamy się do tej drugiej alternatywy i przywracamy omawiany dwuwiersz Marii. W ustach Miecznika jako ironia nie licowałby z jego usposobieniem, bez ironii byłby już nadto naiwny i zresztą wówczas słowa: lecz mnie ciebie szkoda byłyby już stanowczo niezrozumiałe. Jeżeli te słowa wypowiada Maria, w takim razie odnoszą się one oczywiście do Wacława, z myślą o niebezpieczeństwie, na jakie go ojciec naraża. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁸ *przed siecią nie złapiesz szczupaka* – wariant przysłowia: nie łap ryb przed niewodem. [przypis redakcyjny]

¹⁰⁹ *zagrać w straszaka* – gra w karty, pospolita i teraz jeszcze w Małopolsce pod mianem ferbla. [przypis redakcyjny]

¹¹⁰ *wždy* (starop.) – przecie, oto. [przypis redakcyjny]

¹¹¹ *wzad* – poza siebie; [*wzad się oglądam*; Red. WL] tj. na niebezpieczeństwo grożące ze strony Wojewody. [przypis redakcyjny]

Że jakieś mataczyny¹¹² Wojewoda stroi».
Ale już trąb w powietrzu rozlega się brzmienie;
Słysząc z dala chrzęst zbrojnych, a ziemi jęczenie:
Już wyprzedziwszy hufce, co w wolnej szły mierze,
Stanęli jacyś u wrót skwapliwsi rycerze.
«Wacław!» – krzyknęła Maria – i prędzej niż strzała,
Kirem okryta postać do niego leciała.

---

¹¹² *mataczyny* – wyraz używany w starszej polszczyźnie (por. Linde); dziś: matactwa (kręactwa). [przypis redakcyjny]

XV

O! jakże szczęście ładnie, jak żywo oświeca
Młode szlachetne czoła a nadobne lica!
Jak w pogodnym spojrzeniu jaśniało wspaniale
Wdzięczne serce młodzieńca w całej swojej chwale!
I na tle przezroczystym pociechy rozlanej
Słodkie sny przez nadzieję duszy kołysanej¹¹³:
Mężny – wyniosły – miły – po niszczącej burzy
Różowy blaskiem tęczy, co mu przyszłość wróży —
Z jakąż lubą rozkoszą¹¹⁴ w każdej żyły biciu
Ujął w spragnione ręce swój wdzięk cały w życiu!
Z jakże pyszną opieką, tkliwe drzące¹¹⁵ łono
Skrzytej cichej pieśzcoty utulił obroną¹¹⁶!
Precz, złocisty luzaku¹¹⁷ – weź tego rumaka —
By nie spłoszyć miłości pierszchliwego ptaka.

---

¹¹³ *na tle przezroczystym (...) kołysanej* – Tu pierwszą część zdania należy rozwinąć, w drugiej przestawić szyk: „I na tle przezroczystym rozlanej na twarzy pociechy jaśniały słodkie sny duszy kołysanej przez nadzieję”. [przypis redakcyjny]

¹¹⁴ *Z jakąż lubą rozkoszą...* – w A.[autografie; Red. WL] lubą zam. przekreślonego: żywą. [przypis redakcyjny]

¹¹⁵ *drzący* – forma charakterystyczna dla języka Malczewskiego; dziś: drżący. [przypis edytorski]

¹¹⁶ *Z jakże pyszną opieką (...) obroną* – Tutaj wyrazy „opieka” i „obrona” służą do odmalowania gestu, w którym „utulenie” przybierało równocześnie jakby kształt osłonięcia. [przypis redakcyjny]

¹¹⁷ *luzak* – służący, pacholik pancernego towarzysza. [przypis redakcyjny]

A ty panie Mieczniku spocznij – moja rada;
Kręci się łąza w twym oku i na wąsy spada,
To może już i w boju robi ci się ckliwo?
A Maria? – ah! i Maria czuła się szczęśliwą!
Szczęściem niewiast¹¹⁸ – dla których słodkie w życiu chwile
Są jak pogodne niebo – gdy piorun grzmi w tyle!

---

¹¹⁸ *Szczęściem niewiast* – Jest to jakby inaczej trochę wyrażona myśl W. Scotta: «*When lovers meet in adverse hour, 'tis like a sun-glimps through a shower; a watery ray, an instant seen the darkly closing clouds between*» (Rokeby IV. 27). [przypis redakcyjny]

XVI

«No, panie zięciu!» – Miecznik z mokrymi oczami,
Błyszcząc radością serca, mówił pod lipami:
«W tym, widzę, dzikim świecie wiatr pociechę wodzi¹¹⁹;
A ledwo witać zdążysz – żegnać się przychodzi!
Tą razą¹²⁰ nie na długo – mężnie się postawim,
Ja moich także zbiorę, to się nie zabawim¹²¹.
Dobrze mówią, że twarda powinność rycerza —
Kiedy mu zwłaszcza Miłość wygląda z pancerza —
Ależ po krótkim znoju spokojnej swobody
Użyć bezpieczniej można na wesołe gody,
Skoro dom mój uczciło takie lube goście¹²²;
I w kielich się uderzy – i nie będziem w poście.
Maria niech się tymczasem w krzątaniu nie leni:
Suto stoły zastawić – nie szczędzić korzeni¹²³

---

¹¹⁹ *W (...) dzikim świecie wiatr pociechę wodzi* – tzn. żadna pociecha nie jest stałą.
[przypis redakcyjny]

¹²⁰ *tą razą* – zam. *tym razem*, prowincjonalizm pospolity do dziś dnia, napotykanym zresztą i u pisarzy na ogół poprawnych, np. u Koźmiana w *Pamiętnikach*. [przypis redakcyjny]

¹²¹ *to się nie zabawim* – to nie zabawimy zbyt długo. [przypis redakcyjny]

¹²² *Skoro dom mój uczciło takie lube goście* – to goście (goście?), niby archaizm, dowolnie jednak wymyślony przez poetę. [przypis redakcyjny]

¹²³ *Suto stoły zastawić – nie szczędzić korzeni* – O guście przodków naszych w korzennych zaprawach wiele ciekawych opisów czytać można w szacownym i zajmującym zbiorze: *Pamiętniki o dawnej Polsce*, przez Juliana Niemcewicza

Pieprze, bobki, imbiry, cykaty, szafrany;
Bo to ten piękny rycerz w bakaliach chowany.
O winie ja pomyślę – i gdy w onym stawie
Słońce już błogi żywot zatopi jaskrawie,
Jeśli mnie nie zawiodą moje przedsięwzięcia,
Tatar rosę pić będzie – ja za zdrowie zięcia!
Co teraz, to was żegnam; po ciężkim frasunku
Milsza jeszcze pomyślność – na cnoty kierunku.
Ja ludziom oręż rozdaję, siebie też przysłonię,
Ale jak w trąby wrzasną – to zaraz na konie».

[*Pamiętniki o dawnej Polsce* – ściśle: *Zbiór pamiętników o dawnej Polsce* wydawany przez J. U. Niemcewicza w 5 tomach, w latach od r. 1822–1833. Malczewski przed wydaniem *Marii* mógł znać tomy I-III; J. U.]. [przypis autorski]

XVII

Poszedł. – Na świetnym, zimnym rycerza ramieniu¹²⁴
Sparta śliczna twarz blada w piór łagodnym cieniu;
Czarne warkocze dźwięczą, bo w łusce pierś harda;
Giętką kibić nie ciśnie¹²⁵, choć ściska dłoń twarda;
Stalowa odzież – w świetcie i Przyjaźń złośliwa,
Wdzięczne serce – to Miłość na zbroi spoczywa.
O! jak z spłonionych liców¹²⁶, czułym chciwym okiem
Patrzył w tę piękną postać pod smutku obłokiem!
Jakby powaby liczył? i znowu nie wierzy,
Czy mu czas w jego skarbie nie zrobił kradzieży.
Nie, ten uroczy połysk, co jej oczy krasie,
Nie znikomy – bo z duszy – chyba go Śmierć zgasi.
Lecz gdy kir rycerz dostrzegł i posępną radość,
Co przy żałobnej szacie aż ćmi przez swą błądź,
I słodki w górę uśmiech¹²⁷ – boleści wdzięk cały,

---

¹²⁴ *Na (...) zimnym rycerza ramieniu* – zimnym, bo okrytym stalą. [przypis redakcyjny]

¹²⁵ *Giętką kibić nie ciśnie...* – zdarzający się u Malczewskiego nie ten raz tylko błąd: przeczenie z biernikiem [wpływ jęz. ukr. a. ros.; Red WL]. [przypis redakcyjny]

¹²⁶ *O! jak z spłonionych liców patrzył* – Mowa oczywiście o licach Wacława, spłonionych radością, w przeciwieństwie do błądź Marii. Znaczy to: „okiem jakby wybiegającym ze spłonionych liców”; *liców* zam. *lic*: forma w XVIII w. i na początku XIX w. prawie powszechna. Podobnie nawet: uczuć, pojęć itp. [przypis redakcyjny]

¹²⁷ *I słodki w górę uśmiech* – Maria, niższa zapewne dużo od Wacława, miała wzrok

I na tle czystym – plamy – co łyzy wymaczały;
Szczęście się jego prędko owlokło jej chmurą:
To słabszy, wietszy, bielszy¹²⁸ – niż u czapki pióro.
«Gdym w stepowej¹²⁹ i w dzikszej umysłu pustyni
Lubił błądzić, aż pomrok przedmioty zasini;
Nigdy mi żadna gwiazda nie błyszczała w ślady:
A koń bił się¹³⁰ do domu przez wichę i grady.
Tyś dla mnie zesła Mario! i w brzasku mych myśli
Świetną drogę twe światło ku niebiosom kryśli;
O! szczęśliw – pyszny – wdzięczny – że w zaletnym gronie¹³¹
Czułość na mnie z ufnością śliczne sparła dłonie!
O! błogi, że w twym sercu, przez mokre zrzenie¹³²,
Życia – czucia – Aniołów – czytał tajemnice¹³³!
Lecz czemuż ta mgła smutku, której ciężkim tchnieniem
Ja oddychał – i ciebie okryła swym cieniem?
Czemuż we mnie tarń¹³⁴ życia kolecami nie wrośnie,

---

i twarz całą wzniesioną ku niemu w górę. [przypis redakcyjny]

¹²⁸ *To słabszy, wietszy, bielszy* – domyślne: i stał się [słabszy itd.; Red. WL]; *wietszy* stopniowanie od wiotki. [przypis redakcyjny]

¹²⁹ *Gdym w stepowej (...) pustyni* – Podobnie mówi o sobie Manfred (Byrona): «*My joy was in the Wilderness to breath*». [przypis redakcyjny]

¹³⁰ *koń bił się* – w znaczeniu: przebijał się. [przypis redakcyjny]

¹³¹ *zaletny* – pełen zalet; także: zalotny (*Słownik Lindego*). [przypis redakcyjny]

¹³² *zrzenie* – dziś: źrenice. [przypis edytorski]

¹³³ *czytał tajemnice* – zam. *czytałem*, tak samo jak w w. 510: ja oddychał i w. 514: ja się błąkał. Mówi zatem Wacław podobnie jak kozak (w. 382). [przypis redakcyjny]

¹³⁴ *tarń* – według prof. Brücknera Malczewski „chyba tarń mylnie napisał zamiast pospolitego cierń albo dawnego tarn”. Linde jednak przytacza przykłady używania w starszej polszczyźnie tarń i tarnie (to) obok cierń i (to) ciernie. [przypis redakcyjny]

Tobie mdłym pachnąc kwiatem¹³⁵ w krótkiej swojej wiosnie?
I mnie wydarli wszystko – i więcej niż tobie¹³⁶ —
Ty do nieba należysz, ja się błąkał w grobie;
A czarnym pędzon widmem, gdym jasność postradał,
Byłbym świętym przedmiotom srogie ciosy zadał.
Bo z panem Wojewodą nie służy żartować¹³⁷,
I raz dobywszy miecza, już go nie trza chować:
Toby się ojców zamek¹³⁸ był kurzył szeroko,
I niejeden pokrewny oblewał posoką¹³⁹;
Toby w sercu osiadły ten dym i ich Cienie¹⁴⁰
Alebym Marii dopadł przez krew i płomienie!
Nie drzyj – wszystko minęło, gdym ciebie zobaczył;
Jeszcze pierwej – jak tylko, żeś moją, oświadczył¹⁴¹,
Tak mi tym jednym słowem serce usposobił,
Jak gdyby mi – nicht – nigdy – nic złego nie zrobił.
To wzięwszy moją szablę, której blask odsłonię

---

¹³⁵ *Tobie mdłym pachnąc kwiatem* – zdanie zdefektowane; znaczy zapewne: „żeby mnie ranić, a tobie już tylko pachnąć”. Chyba że pachnąć [to; Red. WL] błąd zam pachnąć. [przypis redakcyjny]

¹³⁶ *i więcej niż tobie* – bo ty masz przynajmniej ostoję w twojej religijności. [przypis redakcyjny]

¹³⁷ *nie służy żartować* – nie służy: nie wychodzi na dobre. [przypis redakcyjny]

¹³⁸ *Toby się ojców zamek* – Poeta, starając się odtworzyć język potoczny, często wprowadza *to* w znaczeniu: przeto, więc; por. w. 521, 527, 529. [przypis redakcyjny]

¹³⁹ *posoka* – krew. [przypis edytorski]

¹⁴⁰ *Toby w sercu osiadły ten dym i ich Cienie* – ich tj. tych popalonych zamków i pozabijanych ludzi; w sercu osiadły: tj. zaciążyły na sumieniu. [przypis redakcyjny]

¹⁴¹ *jak tylko, żeś moją, oświadczył* – Wojewoda. [przypis redakcyjny]

Nie prywacie¹⁴², lecz twojej i kraju obronie;
To wzięwszy mego konia, co nieraz w te niwy
Tak szybko mnie unosił – jechałem szczęśliwy.
Oh! z jakąż ja radością te lipy ujrzałem!
Jakże ich chłodu dusza pragnęła z zapalem!
Ty nie wiesz – ty co umiesz bez chluby łyzy koić¹⁴³ —
Co to jest dzikie serce do siebie przyswoić,
Co tęsknić za dobrocią, a wdzięków żałować,
W których wspomnieniu umysł chciałby istność¹⁴⁴ schować.
Mario! czyś ty nie chora? bo masz taką postać,
Jakbyś się do Aniołów myślała już dostać;
I w nowym udręczeniu, choć się tobą pieścę,
Prawie się spytać pragnę – czy mnie kochasz jeszcze?»
«Czy Maria ciebie kocha? Mój drogi, mój miły,
Więcej niż kochać wolno i niż mogą siły;
Więcej – niż wątłe serce, gdy jemu już zadość¹⁴⁵,
Znieść umie tak niezmierną, niespodzianą radość;
I gdyby nie Tatarzy, co mi w oczach błyszczą,
I gdyby nie ich strzały, co mi w uszach świszczą.
Tak mi letko¹⁴⁶, tak słodko, tak mi nic nie trzeba,
Jakbym w twoim objęciu leciała do nieba.
Czy Maria ciebie kocha? Pytaj się jej cienia,
Czym dla Marii świat cały bez twego spojrzenia?

---

¹⁴² *prywatna* – prywatny interes, prywatne sprawy, korzyści. [przypis edytorski]

¹⁴³ *bez chluby* – nie chwalać się tym. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁴ *istność* – tutaj: rzeczywistość albo też może: „w których wspomnieniu umysł chciałby całe jestestwo zanurzyć (pograżyć)”. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁵ *gdy jemu już zadość* – gdy mu (sercu) się stało już zadość. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁶ *letko* – lekko; Malczewski używa zresztą obu form. [przypis redakcyjny]

Czym dla Marii świat przyszły – bez twego spomnienia¹⁴⁷?
Nieraz, w zmysłów zamknięciu, nad tą dużą Księgą,
Zniżona całym czuciem przed Stwórcy potęgą,
Gdym chciała ciebie słumić modlitwy pociechą¹⁴⁸,
Zaraz mi brzmiało jakby – twego żalu echo!
To może Pan Bóg skarże tak żywe kochanie,
I tatarska ci strzała w serce się dostanie.
Widzisz ten jasny promień? co z liści osnowy
Ciągnie swój drżący połysk między nasze głowy?
Ten promień żywi – zdobi – każdego weseli;
Czemuż gdyśmy złączeni – on jeszcze nas dzieli?
Próżno, próżno, mój luby – choć usta z ustami,
Patrzaj – chyli się z liściem, i jest między nami:
Ah! wśród uniesień bitwy i zwycięstwa wrzawy,
Przypomnij sobie drogi¹⁴⁹, że promień twej sławy
Tak czysty, taki świetny, jak słońca na niebie,
Jaskrawym swym wieczorem noc spuści na ciebie —
Oh! niechaj pierwaj Marią¹⁵⁰ w ciemnościach zagrzebie!

---

¹⁴⁷ *bez twego spomnienia* – to znów może znaczyć, albo: bez wspomnienia o tobie, albo: bez twojej pamięci o mnie. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁸ *Gdym chciała ciebie słumić* – ciebie zam. myśl o tobie. [przypis redakcyjny]

¹⁴⁹ *Przypomnij sobie, drogi* – Przypomnij sobie moje słowa. Jest to przepowiednia, że sławę zdobytą w bitwie z Tatarami przyjdzie okupić strasznym nieszczęściem, że promień tej sławy będzie miał jaskrawy, krwawy zachód, po którym nastąpi noc niczym nieukojonej rozpaczy. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁰ *Oh! niechaj pierwaj Marią* – Przeczucie Marii nie jest dokładnie określone. Podobnie jak później Waław (II, 6) słyszy «w całym swoim ciele głos: Zdobędziesz ty trumnę», ale ten głos nie mówi czyją i dlatego Waław w bitwie rozmyślnie szuka swojej, tak też i Maria tutaj ma tylko ogólne przeczucie nieszczęścia, ale w kogo ono ugodzi bezpośrednio, dobrze nie wie. Lęka się przede wszystkim oczywiście śmierci

Nieprawdaż mój Waławie? ty będziesz odważny,
Stały, wytrwały, dzielny – ale i uważny.
A gdy już moje oczy wdrażone zgryzotą,
Długo patrząc w swój żywioł, swe życie rozplotą,
Gdy serce wytchnie z trwogi przy piersiach bez stali —
To może się na miłość Waław nie pożali?
Cieszyć się twą radością¹⁵¹ – twój smutek łagodzić —
Nie myśleć, tylko o tym, w czym tobie dogodzić —
Być twoich chwil osłoda – czasem ich ozdobą —
Żyć dla ciebie i w tobie – umierać przed tobą —
I w tej ostatniej chwili, choć w cierpień natłoku,
Gasnącym wzrokiem szczęście składać w twoim oku —
A gdy nie wolno z tobą, żyć w twojej pamięci —
To Marii cała miłość, wszystkie Marii chęci.
Skoro mi szczęśliw wrócisz, mą harfę nastroję¹⁵²,
I przy blasku księżycy usiadłszy oboje,
W tkliwej, smutnej, jak lubisz, unosząc się nucie,

Waławia. [przypis redakcyjny]

¹⁵¹ *Cieszyć się twą radością (...) umierać przed tobą* – Od dawna już zauważono, że te słowa Marii przypominają nieco słowa Zulejki w *Narzeczonej z Abydos* Byrona, wyrzeczone tam (I, 18) do Selima. Istotnie są podobieństwa frazeologiczne takie jak: „*With thee to live, with thee to die*” („żyć dla ciebie i w tobie umierać przed tobą” albo zakończenie: „*To these alone my thoughts aspire*”: „To Marii cała miłość, wszystkie Marii chęci”. Warto też zwrócić uwagę na to, że Zulejka czytuje *Koran* podobnie jak Maria *Biblię*. Poza tym jednak charaktery tych dwu postaci podobne do siebie nie są. [przypis redakcyjny]

¹⁵² *Skoro mi szczęśliw wrócisz, mą harfę nastroję* – Podobnie w *Korsarzu* (I, 14) Byrona obiecuje Medora Konradowi: «*or my guitar, which still thou lov'st to hear, shall soothe or lull*. [przypis redakcyjny]

Te, co nicht nie wyraził¹⁵³ – przywłaszczym uczucie¹⁵⁴.
Ah! – z jak okropną trąby zagrały żałobą¹⁵⁵!
Oh! nie rzucaj mnie znowu! Oh! zabierz mnie z sobą!»

---

¹⁵³ *Te, co nicht nie wyraził przywłaszczym uczucie – te, co nicht* znaczy: *to, którego nikt*. Te zamiast to stale też u Słowackiego, a w ogóle (jak stwierdza Brückner) pojawia się już od XVI w. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁴ *przywłaszczym uczucie* – wyrażenie zgoła tu niejasne; znaczy, zdaje się: wyrazim, damy mu własny, właściwy wyraz. Uczucie, którego nikt nie zdoła wyrazić (słowami), wyrazimy w muzyce. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁵ *Ah! z jak okropną trąby zagrały żałobą!* – Tak też przy pożegnaniu Medory z Konradem: «*List! – 't is the bugle – Juan shrilly blew*». [przypis redakcyjny]

XVIII

Padła w drogie objęcie¹⁵⁶ i wygiętą kibić
Żal z taką drżącą trwogą do niego chciał przybić,
Taka mdłość w białych licach, a śliczne ramiona
Tak go czule garnęły do słodkiego łona —
Że gdy z tych smutnych pieszczot wydzieriał swą wolę,
Jakby je zrywał z serca, takie w nim czuł bole.
Nie – zostać niepodobna – chyba sławę skazić¹⁵⁷,
I zawdzięczając miłość¹⁵⁸, na wstyd ją narazić!
Lecz, oh! jakże głęboka, jak posepna żałość
W rozpacz swej kochanki hartować swą stałość!
Ani jej wszystkich wdzięków pożegnać był w stanie,
Ni czasu w marnych jękach¹⁵⁹ przeciągać rozstanie;
Woła do chwały trąba, siwy wódz go czeka,
Burczą rozpięte znaki, zwycięstwo ucieka.
Powstał – złożył swą lubę¹⁶⁰ – dzikim ogniem błysnął —

---

¹⁵⁶ *Padła w drogie objęcie* – Podobnie Medora: „*She rose – she sprung – she clung to his embrace* itd. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁷ *zostać niepodobna, chyba sławę skazić* – To samo czuje w analogicznej scenie Korsarz Byrona. [przypis redakcyjny]

¹⁵⁸ *zawdzięczając miłość* – *zawdzięczać* w znaczeniu pierwotnym: płacić wdzięcznością, nagrodzić, wywdzięczać się za co (por. *Słownik Lindego*). [przypis redakcyjny]

¹⁵⁹ *Ni czasu w marnych jękach przeciągać rozstanie* – domyślne: nie miał [czasu; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁰ *złożył swą lubę* – W A.[autografie; Red. WL] swą labę zam. przekreślonego:

Białą omdlałą rękę do ust swych przycisnął,
Jakby w jej szczupłe, gładkie, rozkoszne ugięcie
Chciał wrazić wszystkie czucia, w swych uczuć zamęcie.
Już odszedł – wziął spokojność – przed wzrokiem, co czuwa,
Lśniącą, wyniosłą postać krok każdy usuwa;
Już w jego próżnym miejscu zadumana, błada,
Ciszę budząc westchnieniem, Samotność usiada;
A na odłogu szczęścia Zgryzota korzeni¹⁶¹
Swe kolczyste łodygi robaczliwej zdrzeni¹⁶².

---

skarbu drogi; *lubę* prowinc. zam.: *lubą*. [przypis redakcyjny]

¹⁶¹ *korzeni* – zakorzenia, zapuszcza korzenie. [przypis redakcyjny]

¹⁶² *Swe kolczyste łodygi robaczliwej zdrzeni* – przypomina trochę: *the salt-surf weeds of bitternes* w *Manfredzie* Byrona (II, 1); *zdrzeń* (starop.): rdzeń. [przypis redakcyjny]

XIX

Dosiadł bystrego konia, lecz troskę miał w oku
Młody Waclaw – i w pierwszym osadził go skoku —
Dosiadł bystrego konia, lecz spojrzął wesoło
Stary Miecznik – i w pędzie zawinął nim koło.
Za niemi brzmia puzany¹⁶³ – za niemi, za niemi,
Zrywają się rycerze jakby ptaki z ziemi —
Hasa szlachecka młodzież na wroga Tatara —
Sunie się towarzystwo i w szeregach wiara¹⁶⁴,
Pancerni i usarzy¹⁶⁵ – za nimi kozaki,
I z spłoszonymi końmi harczą luzaki.
Patrzaj pyzate dziecię z pod słomianej strzechy,
Niech ci widok żołnierzy zaszczepia uśmiechy,
To może dziki owoc zerwie potem wojna¹⁶⁶;
A ty matko, co kłaniasz, bądź zdrowa, spokojna,
Nie trwóż się szczękiem zbroi, długimi dzidami,
Zapał polskiego wzroku ugasza się łzami¹⁶⁷.

---

¹⁶³ *puzan* – rodzaj trąby, dziś puzon zwanej, ale Linde zna tylko puzan. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁴ *Sunie się towarzystwo, i w szeregach wiara* – *towarzystwo*: towarzysze pancerni, szlachta; *wiara*: żołnierze. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁵ *Pancerni i usarzy* – *usarzy*: husarze; ten wiersz jest bliższym objaśnieniem poprzedniego. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁶ *To może dziki owoc zerwie potem wojna* – *znaczy*: to może sam kiedyś zostaniesz żołnierzem i zginiesz na wojnie. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁷ *Zapał polskiego wzroku ugasza się łzami* – w związku z poprzednim wierszem:

Już we wsi tylko kurze – jeszcze słuch łoskotem
Drga dźwięcząc przygłuszony i koni tupotem¹⁶⁸.
Już we wsi kurz osiada – jeszcze przerywanie
Z dała wojennych rogów dolatuje granie.
I cicho – jak na sercu Śmierć swój obraz kryśli;
I pusto – smutno – tęskno – jak u Marii w myśli.
Wzniosła swą lekką postać do góry, do góry,
Nic nie widać – tylko wiatr szare goni chmury.
Zniżają się kolana, prośba ręce składa,
Z oczów w niebo utkwionych kroplami żal spada¹⁶⁹;
I cicho – jak modlitwa w łono Boga płynie¹⁷⁰
I pusto – smutno – tęskno – jak gdy szczęście minie.

---

nie trwóż się: nie płacz, bo twoje łzy gaszą zapal żołnierzy. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁸ *jeszcze słuch łoskotem drga dźwięcząc przygłuszony* – Jeszcze drga słuch od dźwięku puzonów i szczęku broni, aczkolwiek przygłuszonego łoskotem (?) i tupotem koni. [przypis redakcyjny]

¹⁶⁹ *kroplami żal spada* – kroplami łez; (por. *drops of sadness* w *Korsarzu* [Byrona; Red. WL] I, 15). [przypis redakcyjny]

¹⁷⁰ *I cicho jak modlitwa w łono Boga płynie* – podobne porównania w *Narzeczonej z Abydos*: „*Soft, as the memory of buried love, Pure, as the prayer which childhood wafts above*” (I. 7). [przypis redakcyjny]

Pieśń II

*On Conrad's stricken soul exhaustion prest./ And
stupor almost lulled it into rest*¹⁷¹.

Byron

I

«Bujno rośnie, odludnie kwiat stepowy ginie;
I wzrok daleko, próżno, błądzi po równinie;
A w niezbędnej zgryzocie¹⁷² jeśli chcesz osłody¹⁷³,
Chmurne na polu niebo, i cierpkie jagody.
Idź raczej w piękne mirtów i cyprysów kraje¹⁷⁴;

---

¹⁷¹ *On Conrad's stricken soul (...) rest* – Na ogłuszoną ciosem duszę Konrada przyszło wyczerpanie i odrętwienie prawie że ją ukołysało do snu (Byron, *Korsarz* III, 22). [przypis redakcyjny]

¹⁷² *niezbędna zgryzota* – zgryzota, której nie można zbyć; której nie można się pozbyć. [przypis edytorski]

¹⁷³ *w niezbędnej zgryzocie* – niezbędnej zapewne w znaczeniu: nieuniknionej, której się nie można zbyć. Profesor Brückner (1. c. str. 42) przypuszcza, że ę jest w tym wyrazie błędem składacza, że poeta miał na myśli stary wyraz: niezedny, który Linde tłumaczy: sprośny, plugawy, brzydki, przytaczając szereg przykładów tego znaczenia. Prof. B. natomiast daje mu znaczenie: przykry. Przytaczamy to ze względu na powagę autora, nie sądząc jednak, żeby miał słuszność; *Chmurne na polu niebo...* – domyślne: zamiast niej (osłody) znajdziesz chmurne niebo itd. [przypis redakcyjny]

¹⁷⁴ *w piękne mirtów i cyprysów kraje* – do Włoch. [przypis redakcyjny]

Co dzień w weselnej szacie u nich słońce wstaje,
U nich¹⁷⁵ w czystym powietrzu jaśniejsze wejrzenie
I głosy rozpieszczone i rozkoszne tchnienie.
U nich wawrzyny rosną; i niebo pogodne,
I ziemia ubarwiona, i myśli swobodne.
A na kształtnych budowlach męże wieków dawnych
Stoją w bieli¹⁷⁶ – i pyszni z swoich imion sławnych
Zapraszają z daleka w czarowne zwaliska;
Bogów i bohaterów¹⁷⁷ – pajaków siedliska¹⁷⁸.
Tam, jeśli dawnych rzeczy myśl w tobie głęboko¹⁷⁹,
Może w ten śliczny błękit wpatrzywszy twe oko,
Słodycz w rozpaczycy znajdziesz i lubość w żałobie,
Jak uśmiech ust kochanych w śmiertelnej chorobie.
Ale na pola nie chodź, gdy serce zboleło;
Na równinie mogiły – więcej nie zostało —
Resztę wiatr ukraiński rozdmuchał do znaku¹⁸⁰ —

---

¹⁷⁵ *u nich* – poeta pisze tak zamiast po prostu: tam (w tych krajach), myśląc widocznie o mieszkających tam ludziach. [przypis redakcyjny]

¹⁷⁶ *Stoją w bieli* – tj. jako marmurowe pomniki. [przypis redakcyjny]

¹⁷⁷ *bohater* – dziś: bohater. [przypis edytorski]

¹⁷⁸ *Bogów i bohaterów – pajaków siedliska* – tj. zwaliska bogów i bohaterów, a siedliska pajaków. [przypis redakcyjny]

¹⁷⁹ *jeśli dawnych rzeczy myśl w tobie głęboko* – co poeta przez to rozumie, trudno na pewno orzec. Może trzeba uzupełnić: głęboko uśpiona. Czyli: jeśli masz sentyment dla rzeczy dawnych, to przyniosła by ci może ulgę „w niezbędnej zgryzocie” kontemplacja tych ruin dawnej świetności; jeżeli nie – to może przynajmniej w „śliczny błękit” włoski „wpatrzywszy twe oko, słodycz w rozpaczycy znajdziesz” itd. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁰ *do znaku* – doszczętnie. [przypis edytorski]

To siedz w domu, i słuchaj dumek o kozaku»¹⁸¹.
«Moje młode pacholę, gdzież to ty wędrujesz?
Czy z Ziemi Świątej wracasz, że tak utyskujesz?»¹⁸²
«Oh! nie – ja wszystkim obcy wśród mojej ojczyzny —
I Śmierć mi zostawiła czarne w piersiach blizny¹⁸³
I świata jadłem gorzkie, zatrute kołacze —
To mnie ciężko na sercu i ja sobie płacząc.
A kiedy się rozśmieję – to jak za pokutę;
A kiedy będę śpiewał – to na smutną nutę;
Bo w mojej zwiędłej twarzy zamieszkała bladeść,
Bo w mej zdziczałej duszy wypleniono radość,
Bo wpływ mego Anioła grób w blasku zobaczy»¹⁸⁴.
«To czegoż chcesz, pacholę? ««Uciec od Rozpaczy».

---

¹⁸¹ *To siedz w domu* – to zam.: więc, zatem. [przypis redakcyjny]

¹⁸² *Czy z Ziemi Świątej wracasz* – Stary sługa Miecznika, który wysłuchał całej powyższej jeremiady [*jeremiada*: narzekanie, biadanie; Red. WL] nieznanego pacholęcia, tyle z niej zrozumiał, że chłopiec narzeka na ukraińskie pola, przeciwstawiając im jakieś ciepłe kraje. Przypuścił więc, że najpewniej ma na myśli Ziemię Świątą. [przypis redakcyjny]

¹⁸³ *I Śmierć mi zostawiła czarne w piersiach blizny* – zapewne śmierć wszystkich bliskich; por.: *Ja wszystkim obcy* itd. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁴ *Bo wpływ mego Anioła grób w blasku zobaczy* – Słowa bardzo niejasne. Prawdopodobnie znaczą: „Bo pod wpływem anioła mego losu grób ujrzę w blasku” tj. jako coś bardzo pożądanego, zbawczego; [albo, na zasadzie niespójnej wewnętrznie, wieloznacznej „składni” wypowiedzi właściwej medium czy jasnowiedzowi: „pod wpływem mojego Anioła, w blasku (jasnowidzenia) przewidzę (zwiastuję) czyjaś śmierć”; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

II

Stało młode pacholę, pod płótem zostało,
Na smutek, co się skarży, uważają mało¹⁸⁵,
A ten, co z nim rozmawiał na wrotach oparty,
Wyszczrzył w inną stronę wzrok¹⁸⁶ cały otwarty —
Skąd w różnofarbnych strojach, huczne czyniąc wrzaski,
Niespodzianym orszakiem zbliżały się maski.

---

¹⁸⁵ *Na smutek, co się skarży* – Smutek jest tu uosobiony (w pacholęciu) [raczej: „na smutek, na który się skarży” pacholę mało zważają obecni przy tej skardze; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁶ *wyszczrzył (...) wzrok* – wytrzeszczył [oczy; Red; WL]. [przypis redakcyjny]

1

«Czy znasz weneckie zapusty?
I w noc, i we dnie,
Wesołe, szalone, przednie;
Maska twarz kryje – a kto się pyta
O sprawy czyje¹⁸⁷, tego przywita
Wrzawa, śmiech pusty.
Żywo, radośnie,
Skrycie, miłośnie,
Staruszek Doża, Arlekin młody,
Dziewczyna hoża szuka osłody;
Matrony, księża, oszusty,¹⁸⁸
Swobody;
A kryte łodzie
Czernią na wodzie¹⁸⁹.

---

¹⁸⁷ (...) a kto się pyta o sprawy czyje (...) śmiech pusty – znaczy: każdemu co by się pytał o to, co się kryje pod tą czy ową maską, odpowie tylko wrzawa, śmiech pusty. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁸ *Matrony, księża, oszusty* – W I wyd. i za nim we wszystkich dotychczasowych wyraz księża zastąpiony kropkami. Autograf jednak wskazuje wyraźnie, że wyraz ten został usunięty nie przez poetę, tylko przez cenzora. Przekreślony bowiem został tym samym atramentem, którym na rogu każdej stronicy cenzor Łubkowski kreślił swój podpis: Łub. Tymże atramentem jest napisany na marginesie obok wyrazu „księża” znak korektowy. Wobec tego zgodnie z intencją poety przywracamy tekst autografu. [przypis redakcyjny]

¹⁸⁹ *łodzie czernią na wodzie* – zam. czernią się. [przypis redakcyjny]

Wrzawa, śmiech pusty;
Czy znasz Weneckie zapusty?»

2

«My sobie jedziem kulikiem¹⁹⁰;
I w noc, i we dnie,
Wesołe, szalone, przednie;
Maska nas kryje – a kto chce wiedzieć,
Skąd my i czyje¹⁹¹, to odpowiedzieć
Śmiechem i krzykiem.
Szczera ochota
Otwiera wrota,
Bo Krakowianki i pielgrzym stary,
Żydzi, Cyganki, uderzą w pary¹⁹²;
Wróżki, Diabli, nie oszusty¹⁹³,
W puchary.
Lecim saniami,
I jadą z nami
Wrzawa, śmiech pusty;
Czy znasz ty polskie zapusty?»

---

¹⁹⁰ *kulik* – korowód sań, w których jeżdżą od dworu do dworu zamaskowani i poprzebierani w różne kostiumy uczestnicy balów, urządzanych w tzw. „ostatki” karnawału, czyli zapusty. [przypis redakcyjny]

¹⁹¹ *skąd my i czyje* – *czyje*: komu służymy. [przypis edytorski]

¹⁹² *uderzą w pary* – puszczą się parami w taniec. [przypis redakcyjny]

¹⁹³ *Wróżki, Diabli, nie oszusty w puchary* – [domyślnie; Red. WL] uderzą w puchary, [wzniosą toast]; *nie oszusty*: w przeciwieństwie do weneckich zapustów w Polsce maskowanie się ma jedynie żart na celu, nie zaś użycie sekretne zakazanej swobody (por. w. 692–3). [przypis redakcyjny]

«Ale tu wejść nie można – teraz nie zapusty —
Pan Miecznik na Tatarach, to i dworzec¹⁹⁴ pusty».
Tak stary sługa wstrzymał tych przychodniów śmiałość;
I znów rozparł na wrotach niewzruszoną stałość.
Lecz gdy grać, śpiewać, pisać, grzechotki potrząsać
Poczęły wszystkie larwy¹⁹⁵ – a nogami płasać;
I łączyć obce stroje, papierowe czoła,
Wzrok żywy, rysy martwe – w migające koła;
I farby, blaski, cienie rozwijać w polocie;
I skoczno, zwinno, huczno rzucać się w obrocie —
Tak mu w szumiącej głowie myśl wzięła tańcować¹⁹⁶,
Że patrzył, a nie wiedział jak się pomiarkować:
Śmiał się z Żydów, Cyganek; bał Wróżek z Diabłami
I chciwie łapał ruchy – i mrużył oczami —
A maski przed nim skacząc mijały się zwawo,
A maski w nim ciekawość syciły obawą.
Aż wykrojone usta zadmuchałszy w rogi¹⁹⁷,
Opuściły się ręce – zatrzymały nogi —
I głosy ostre, fletni umilone wtórem,
Wrzasnęły tę piosneczkę niedobranym chórem:
«Ah! na tym świecie, Śmierć wszystko zmiecie,
Robak się lęgnie i w bujnym kwiecie.
A gdy się troski do duszy wkradną¹⁹⁸,

---

¹⁹⁴ *dworzec* – tu: dwór, dom szlachecki. [przypis edytorski]

¹⁹⁵ *larwa* (daw.) – maska. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁶ (...) *myśl wzięła tańcować* (...) – wzięła (lud.): zaczęła. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁷ *Aż wykrojone usta zadmuchałszy* – błędnie (galicyzm): zam. „aż, gdy wykrojone usta zadmuchały”. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁸ *A gdy się troski do duszy wkradną* – Mowa tu o duszy Marii. Ta pierwsza strofa

Huczając w niej chmury czarnemi;
A gdy nieszczęścia na kogo spadną;
I postać wzniosłą, szlachetną, ładną,
Smutek nachyli ku ziemi;
O! niech na chwilę Złość się już schowa,
Rany sztyletem nie cuci...
Niech choć przy zgonie zabrzmiały te słowa:
»Wróci spokojność – wróci!«
Bo na tym świecie, Śmierć wszystko zmiecie,
Robak się łęgnie i w bujnym kwiecie.
Albo gdy nieba cud nad chorobą,
Gołąb¹⁹⁹ – od przekleństw²⁰⁰ odleci
I władzę życia zabierze z sobą,
A wyschłe lica nadmie żałobą,

---

pieśni jak również i refren: Bo na tym świecie (...) itd. zapowiadają śmierć Marii. Pierwszych pięć wierszy strofy maluje stan jej duszy w obecnej chwili; następne, pełne współczucia, życzą, żeby przynajmniej przed zgonem ukoił ją ktoś zapewnieniem, że „spokojność wróci”. [przypis redakcyjny]

¹⁹⁹ *Albo gdy nieba cud nad chorobą, gołąb (...)* – [można przypuszczać, że; Red. WL] tak nazywa poeta Marię. Życie jest chorobą; posiadanie takiej córki lub żony jak Maria jest cudem nad chorobą (por. w. 658: „jak uśmiech ust kochanych w śmiertelnej chorobie”); „gołąb’ (tak w. A.[autografie], I. wyd. i u Lindego) od przekleństw odleci”: porzuci ten przeklęty padół; „władzę życia zabierze z sobą (...)” itd. Malczewski ma tu myśli Miecznika. Jemu to śmierć córki zabiera z sobą władzę (zdolność do) życia, wprzód nim mu zabierze życie samo (wprzód nim mu gromnica zaświeci). Z wyprawy na Tatarów powróci Miecznik zwycięski; ale niechże mu nikt z tego powodu i dla uspienia boleści z powodu zgonu Marii „tryumfu pieśni nie nuci”, chyba by go równocześnie zdołał przekonać, że jego anioł [Maria; Red. WL] wróci [Podobnie można odnieść te słowa do Waclawa, którego aniołem i „gołębiem” (w znaczeniu źródła łagodności i dobrego ducha) jest Maria; Red. WL]. [przypis redakcyjny]

²⁰⁰ *przekleństwo* (daw.) – dziś popr.: *przekleństwo*. [przypis edytorski]

Wprzód nim gromnica zaświeci —
Niech nicht, by uśpić zgonu boleści,
Tryumfu pieśni nie nuci...
Chyba te słowa w końcu umieści:
»Wróci twój Anioł – wróci!«
Bo na tym świecie, Śmierć wszystko zmiecie,
Robak się łęgnie i w bujnym kwiecie.
A gdy kto chętny w drugich obronie²⁰¹,
I sam się w przepaść zagrzebie?
Krótka stąd radość w Zawiści łonie;
Choć złe i dobre w grubej zasłonie,
Sąd ostateczny jest w niebie;
Może w kłopotcie i silna głowa
Posepnie kiedy się rzuci...
Niech z ust życzliwych brzmiały wtedy słowa:
»Wróci wesołość – wróci!«
Bo na tym świecie, Śmierć wszystko zmiecie,
Robak się łęgnie i w bujnym kwiecie.
A gdy kto, dążąc z dalekiej drogi²⁰²,

---

²⁰¹ *A gdy kto chętny (...)* – Miecznik sam się zagrzebał w przepaść przez to, że „chętny w drugich obronie”, a łatwowierny równocześnie, dał się wojewodzie wyprowadzić w pole. Ale krótka będzie radość Wojewody. Sąd Ostateczny jest w niebie i nawet silna głowa (w znaczeniu *esprit fort*) Wojewody na myśl o tym „posepnie kiedyś się rzuci”; *Niech z ust życzliwych...* – Wszystkie strofy jednakowo kończą się aktem współczucia. Nawet wojewodzie życzy poeta, żeby go ktoś pocieszył wśród zgryzot sumienia, słowami: «Wróci wesołość – wróci!» Bo cierpienie uważał za godne współczucia, bez względu na to, jaka jest tego cierpienia przyczyna. [przypis redakcyjny]

²⁰² *A gdy kto, dążąc z dalekiej drogi* – Ta ostatnia strofa jest zapowiedzią ustępu 15-go, w którym Waclaw po powrocie z wyprawy na Tatarów będzie z najwyższym

W mieszkanie Przyjaźni zajdzie?
I już w uściskach topić ma trwogi?
Lecz ciche, puste przebiegłszy progi,
Twarzy kochanej nie znajdzie;
Więc drząc, czy się co złego nie dowie,
Spuszczone czoło zasmuci...
Niech choć Gościnność, kręcąc się, powie:
»Wróci gospodarz – wróci!«
Bo na tym świecie, Śmierć wszystko zmiecie,
Robak się łęgnie i w bujnym kwiecie».
«Ha! – Pan Bóg święty z wami! jeśliście nie Duchy,
To wasze pstre maskarki wesolej otuchy²⁰³;
Alboż to nam pierszyna²⁰⁴? wszak nieraz kuligi

---

niepokojem pukał do pogrążonego w grobowym milczeniu domu Miecznika; *Wróci gospodarz wróci*: gospodarz [to] w tym wypadku oczywiście: Maria. [przypis redakcyjny]

²⁰³ *To wasze pstre maskarki wesolej otuchy* – Fakt, że powyższa pieśń takie wesołe wrażenie zrobiła na starym słudze, musi (mimo, że nam poeta nie dał żadnego prawa do podejrzenia tego famulusa o lotność umysłu) wywoływać duże zdziwienie. Nie mniejsze jednak powinien wywoływać i ten fakt, że ową przesmutną pieśń, pełną tak rzewnego współczucia dla tragedii wszystkich (po kolei) czterech głównych osób poematu, śpiewają zbiry, którzy za chwilę mają dokonać ohydneho morderstwa. Oba te fakty wytłumaczyć można chyba tylko w ten sposób, że co innego śpiewały maski w rzeczywistości a co innego słyszał w ich pieśni przeczuwający ich czyn poeta. Pieśń rzeczywiście „wrzaśnięta” przez maski, była w tak jaskrawym kontraście z tragedią, której miały się stać sprawcami, że Malczewski słysząc tę pieśń w swojej wyobraźni a równocześnie wiedząc, jakiej ona „jest otuchy” (co zapowiada), rzeczywiście nie mógł się oprzeć pokusie przetłumaczenia jej niejako na język swojego własnego jej odczucia. Zauważyć tu jeszcze należy, że ta druga pieśń masek może się stać zrozumiałą dopiero dla tych, którzy treść poematu już znają. [przypis redakcyjny]

²⁰⁴ *pierszyna* – dziś: *pierwszyzna*. [przypis edytorski]

Po całych tu miesiącach skakały jak frygi²⁰⁵.
Prosim – Jegomość wróci – a choć nie jest w domu
Na winie i pierzynie nie braknie nikomu»²⁰⁶.
Weszły – nisko kłaniają – w parach się prowadzą —
Obzierają²⁰⁷ się wkoło – i kupią²⁰⁸, i radzą.

---

²⁰⁵ *pierzyna* – a. pierwszyna: nowina, nowa rzecz (zob. *Słownik Lindego*); dziś utarło się: pierwszyna; *kuligi* tutaj przez g na końcu (w w. 697 było: kulikiem) dla rymu do frygi, albo raczej poprzednio kulikiem dla rymu z krzykiem.; *fryga*: zabawka zwana dziś częściej bąkiem. [przypis redakcyjny]

²⁰⁶ *Na winie i pierzynie nie braknie nikomu* – nie braknie zam. nie zabraknie. [przypis redakcyjny]

²⁰⁷ *obzierać się* – spoglądać, rozglądać się. [przypis edytorski]

²⁰⁸ *kupić się* – skupiać się, zbierać razem, gromadzić. [przypis edytorski]

III

Słońce już wówczas łuk swój zbiegając szeroki,
Czerwonym blaskiem szare barwiło obłoki;
A żółtym drgając światłem po ziemi i wodzie,
Na swym bogatym tronie płonęło w zachodzie.
Już jego pełne dziwów nie razi spojrzenie,
Lecz łagodne, widome rozsiewa promienie²⁰⁹;
I w krótkim pożegnaniu, nim w głąb' się zagrzebie²¹⁰,
Śmiertelnym oczom patrzeć pozwala na siebie;
Jeszcze – w chwili ostatniej nie znika z pośpiechem,
By wszystkie twory życia napoić uśmiechem²¹¹;
Jeszcze wziera przez szyby w mieszkanie człowieka,
Jak wzrok tęsknej Przyjaźni, co w podróż ucieka;
I purpurowe szaty rzuciwszy na chmury,
Nurza swe czyste łono w tajniki Natury
Gdy Noc, zazdrośnym palcem ścierając Dnia ślady,
Ciemny płaszcz wlecze z tyłu, dla zbrodni i zdrady²¹²./

---

²⁰⁹ *Lecz łagodne, widome rozsiewa promienie* – widome tj. takie, na które już można patrzeć, bo nie rażą. [przypis redakcyjny]

²¹⁰ *I w krótkim pożegnaniu* – Podobnie w *Korsarzu* (III, 1) słońce zachodzące „*pauses on the hill – the precious hour of parting lingers still, but sad his light to agonising eyes...*”. [przypis redakcyjny]

²¹¹ *By wszystkie twory, życia napoić uśmiechem* – por. *parting smile* zachodzącego słońca w *Panu wysp* W. Scotta (V, 6). [przypis redakcyjny]

²¹² *Ciemny płaszcz wlecze z tyłu* – por. „*night with dusky mantle*” W drugiej oktawie *Beppa* Byrona. [przypis redakcyjny]

Lecz gdzież bawi pan Miecznik? Właśnie to jest pora,
W której przyrzekł po bitwie wziąć się do gąsiora;
I miał żywej radości w sercu nie uchronić,
Dom zebrać, córę szczęścić – bo zięcia częstować²¹³;
I piękna mu gromada przybyła w gościnę:
Jakąż niewczesnej zwłoki może dać przyczynę?

---

²¹³ *I miał żywej radości w serca nie uchronić* – w sercu nie chować, tylko ją okazać na zewnątrz; *córę szczęścić*: uszczęśliwiać, *szczęścić* jako słowo przechodnie, niegdyś często spotykane obok: szczęśliwić; dziś używane tylko w zwrocie: szczęść Boże, i to nie was, ale wam. [przypis redakcyjny]

IV

Od chwili, co zwycięstwa odkryła się meta²¹⁴;
Od chwili, co w niej dosiadł żartkiego dzianeta,
Od chwili, w której trąby w wszystkie jego żyły
Głosem dzielnej przeszłości jak grom uderzyły;
I widział rażną młodzież, i słyszał chrzęst broni,
Trzask goleń²¹⁵, szum proporców, a chrapanie koni;
I dążąc w drużbie²¹⁶ z zięciem, gdzie im sława świeci,
Czuł to, co stary orzeł, gdy piskłę z nim leci:
Od chwili, co mu w myśli, wstecznym kręcąc biegiem²¹⁷.
Tatarskie zbrodnie krwawym stanęły szeregiem —
Hardość w zmarszczonym czole, ogień był w zrzenicy,
Czapka na lewym uchu, zniszczenie w prawicy,
Gdy chciwa walek dusza przeraźliwie strząsa²¹⁸

---

²¹⁴ *Od chwili, co zwycięstwa odkryta się meta* – co zam. w której (por. w. 811).

[przypis redakcyjny]

²¹⁵ *trzask goleń...* – goleń zamiast: goleni, a to zamiast: nagolenic. [przypis redakcyjny]

²¹⁶ *w drużbie* – w parze (zob. *Słownik Lindego*). [przypis redakcyjny]

²¹⁷ *Od chwili co mu w myśli, wstecznym kręcąc biegiem* – Zdanie bardzo zagmatwane: co mu w myśli zam. gdy mu w myśli; *wstecznym kręcąc biegiem*: podczas gdy ta myśl cofała się wstecz, w przeszłość. [przypis redakcyjny]

²¹⁸ *chciwa walek dusza (...) strząsa* – *walek*: dziś nieużywana, ale właściwie poprawniejsza forma niż *walk* (zob. Brückner 1. c. 42); *strząsać*: w znaczeniu dzisiejszem, wstrząsać napotyka się jeszcze na początku XIX w. dość często. [przypis redakcyjny]

Każdy włos najeżony u siwego węża.
Jak tylko wyszli za wieś – mieczem z pochew świsnął
I wzrokiem, coby tchórza do ziemi przycisnął,
W bitne hufce patrząc, że aż serce rośnie²¹⁹,
Do uważnego słuchu zawołał donośnie:
«Panowie szlachta! miejscy! bracia szeregowi!
Wiem, żeście spaść na wrogów jak piorun gotowi;
A kto by się miał straszyć Tatarskiego tańca,
A kto by życie szczenił srogiego pogańca,
Niech mi tu precz na szkapie do domu wyskoczy²²⁰
Bobym mu potem kordem zamalował oczy!
To szybko, łącznie, śmiało – strzałki wystrzelają
Bóg wiara – ufność szabla²²¹ – i łby pospadają
Jak kłosa, co to niby migocą się świetnie,
Nazajutrz leżą zwiędłe, gdy kosa je zetnie.
Ale nikt nie potrafi jeść kaszy spokojnie,
Jeśli wybić szarańczy nie umie na wojnie;
To cicho – baczenie – mądrze – aż gdy huknie w trąbie,

---

²¹⁹ *W bitne hufce patrząc, że aż serce rośnie* —znaczy właściwie: patrząc na hufce tak bitne, że aż serce rośnie na ich widok. [przypis redakcyjny]

²²⁰ *A kto by się miał straszyć Tatarskiego tańca.* – „Od Tamerlana podane prawidła zachowywali Tatarzy, i to nazywali nasi dziadowie tańcem Tatarskim”. Czacki *O Litewskich i Polskich prawach* k. 235, przypis 111 [Od Tamerlana podane: Tamerlan czyli Timurleng (1336–14J5), wielki zdobywca Tatarski, pogromca sułtana Bajazeta; Czacki *O Litewskich...: znakomite dzieło Tadeusza Czackiego pt. O Litewskich i Polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy 1529 r. wydanym. Pierwsze wydanie 2 tomy in 4° Warszawa 1800–1801; J. U.]. [przypis autorski]*

²²¹ *Bóg wiara, ufność szabla* – skróty zam.: wiara (nadzieja zwycięstwa) w Bogu, ufność w szabli oto hasła. [przypis redakcyjny]

Wpaść obces i pokazać, że to Polak rąbie.
Wtedy dopiero każdy niech mi ryb nałowi,
Panowie szlachta! miejscy! bracia szeregowi!»
Potem jadący szłapią z swoim zięciem w parze²²²,
Naradzał się po cichu w wojennym zamiarze;
Mówił śpiegów wywiadki; tłumaczył jak, kędy²²³
Sił wzajemnych w natarciu połączyć zapędy;
Jak korzystać z zwycięstwa; w przypadku odporu
Jak używać na pogrom ucieczki pozorów.
Słuchał zajęty Wacław – gdy ręka i głowa,
I każdy rys Miecznika popierały słowa;
Rzekłbyś, patrząc w ich obraz, że sztuka malarza
Z dobranych przeciwności czarowną myśl stwarza,
W starcu Żywość, w młodzieńcu Rozwagę wyraża.

---

²²² *jadący szłapią* – szłapią a. człapią (M. szłap’ a. człap’): sporym krokiem (końskim); [truchtem; *jadący* (daw.) dziś: *jadąc* Red. WL.]. [przypis redakcyjny]

²²³ *mówił śpiegów wywiadki* – śpiegów: tak w A.[autografie] i w I wyd.; *wywiadki* obok *wywiady* [dziś: *zwiady*; Red. WL], używane np. przez Naruszewicza (zob. Linde); *mówił wywiadki* zam: *mówił o wywiadach*. [przypis redakcyjny]

V

Tymczasem wieś minąwszy, z bitej schodząc drogi,
Coraz się, coraz głębiej, wpędzali w odłogi; —
Gdzie wiatr ziarna zasiewa, Czas plody przewraca,
Nie zbiera plonu Chciwość, ni schyla się Praca —
Samotne – ciche – błogie – dziewicze ich wdzięki
Kwitną skrycie, od człeka nieskażone ręki,
Niebo je obejmuje – gdy w całym przestworze
Rozfarbionej żywności rozciąga się morze²²⁴.
Tam wódz stary, jak żeglarz, podług biegu słońca
Szybował swoim wojskiem w kierunku bez końca;
Łamią się rosłe trawy, krzą chwasty²²⁵, a zioła
Składają pod kopyta balsamiczne czoła;
Ale przez siwe wąsy nie przechodzą wonie;
Ni lubość tchu słodkiego w groźnym biega łonie;
Wojna, wojna zajmuje wszystkie jego władze,
Cześć prochom pól ojczystych, zemsta ich zniewadze!
Ani się wwieść dozwolił w fałszywe zapędy,
Gdy zszedł tatarskich śladów kręcone obłądy²²⁶

---

²²⁴ *rozfarbiona żywność* – rozigrana tysiącem barw. [przypis redakcyjny]

²²⁵ *Łamią się rosłe trawy, krzą chwasty* – krzą (stary wyraz): kruszą. [przypis redakcyjny]

²²⁶ *Gdy zszedł tatarskich śladów kręcone obłądy...* – *zszedł*: napotkał; *obłądy*: labirynty; kręte linie zwodniczych śladów, porobione rozmyślnie dla zmylenia pogoni. [przypis redakcyjny]

Co wśród gęstych zarośli niedościgłe szlaki
Tłoczą na wszystkie strony, dla mylnej poznaki²²⁷ – ²²⁸
Lecz w poprzek przerzynając ich sztuczne drożyny,
Uśmiechnął się – jak strzelec, gdy pewny zwierzyny.
Wkrótce – złączone hufce – w umyślnym fortelu
Rozdzielił na dwie części – dla jednego celu:
Do zostających czapką kiwnął pożeganie;
Z swoimi w bok się rzucił na niezmiernym łanie;
A kryjąc się w bodiaków rozkwitłych ogromie,

---

²²⁷ dla mylnej poznaki – dziś używa się jeszcze: dla niepoznaki. W starszej polszczyźnie poznak i poznaka znaczyły to samo, co znak i oznaka: to po czym się poznaje. [przypis redakcyjny]

²²⁸ Co wśród gęstych zarośli, niedościgłe szlaki tłoczą na wszystkie strony dla mylnej poznaki – „Stepy te wysoką okryte trawą; nie można jechać przez nią, by jej nie stratować; dla niepoznania więc toru i śladów używają Tatarzy następującego wybiegu. Wnosząc, że ich jest 400, dzielią się na cztery części po sto; część jedna idzie na zachód, druga na wschód, trzecia na południe, czwarta na północ; każda część uszedłszy półtorej mili, dzieli się na cztery części, postępuje dalej i znów się dzieli, tak, że na końcu nie będzie jak po 10 lub 11 w hufcu; wszyscy jadą sporym kłusem; kiedy są postrzeżeni, każdy hufiec ucieka w swą stronę; tak trafnie kierując się przez stepy, dochodzą do przeznaczonego miejsca, jak najlepszy żeglarz kompasem swoim lepiej kierować się nie może. Pędzący za nimi kozacy, trafiając na labirynt potratowanych przez nich ścieżek, nie wiedzą, w którą stronę gonić za nimi”. *Opisanie Ukrainy polskiej* przez Beauplana, w *Pamiętnikach o dawnej Polsce* J. Niemcewicza, Tom III, karta 373 [*Opisanie Ukrainy... przez Beauplana*: Wilhelm Beauplan, inżynier i geograf francuski w służbie królów polskich Zygmunta III i Władysława IV, kapitan artylerii pod hetmanem Koniecpolskim, zbadał dokładnie Ukrainę i po powrocie do Francji wydał tam w r. 1650: *Description d'Ukraine qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne, contenues depuis les confins de la Moscovie jusque aux limites de la Transylvanie ensemble leurs moeurs, façon de vivre et de faire la guerre, par le sieur de Beauplan*. Polski przekład, skrócony, wyszedł w *Zbiorze pamiętników o dawnej Polsce*, wydawanym przez Niemcewicza, w Tomie III (1822); J. U.]. [przypis autorski]

Już rycerze bez koni w czerwonym poziomie²²⁹
Już popiersia wędrują na skrwawionym spodzie —
Już kołpaki – proporce – już znikli jak w wodzie.

---

²²⁹ *Już rycerze bez koni w czerwonym poziomie* – bodiaki [rodzaj ostów; Red. WL] kwitną czerwono; stąd też w następnym w.: na skrwawionym spodzie. [przypis redakcyjny]

VI

I Waclaw, pan wszechwladny wsrzod stepow przestrzeni
Sam buja w swojej woli – czegoz tak sie mieni²³⁰?
I Waclaw dziki, mezniy, wsrzod dzikiej natury
Wiedzie hufce do chwały – czegoz tak ponury²³¹?
Spiewa mu glosno wicher²³², a Waclaw w nim nieraz
Lubil kapać swe oczy – czemu spuszcza teraz?
Smutny on, zamyslony, choc pełen ochoty,
Nie spojrzal nawet jeszcze w swoje wierne roty,
A dlaczego? sam nie wie – tylko ze mu Sława,
Łzami Marii splakana, przed oczami stawa;
Tylko ze jego serce w takim nagle drzeniu,
Jak by kto kir przeciagnal w spiacego ocknieniu
I w strachu go zostawil – w trosce – i zdziwieniu.
Szybkim glowy pomiotem strzasnal zlote wlosy,
Jak by sie pozbyć staral zimnej na nich rosy;
Szybkiej konia w wyskoku przychytil sie woli²³³
Jak by ulecieć pragnal od swojej niedoli;

---

²³⁰ *mienić się* – zmieniać się; tu: zapewne chodzi o zmienne wyrazy twarzy, będące odbiciem nurtujących myśli. [przypis edytorski]

²³¹ *Wiedzie hufce do chwały – czegoz tak ponury»!* – Podobnie pyta Byron w *Korsarzu* (I, 17): „*Why doth he start – and inly seem to mourn?*”. [przypis redakcyjny]

²³² *Spiewa mu glosno wicher* – „*loud sung the wind above*” (*Korsarz* II, 7). [przypis redakcyjny]

²³³ *Szybkiej konia w wyskoku przychytil sie woli* – tj. pozwolił się ponieść rwącemu się koniowi. [przypis redakcyjny]

A w jego mglistych oczach taki blask w tej chwili,
Jak kiedy dusza czucia najżywsze przesili
I wszystkie razem smutki w zwycięstwie rozżarzy
Światłem nieśmiertelności na śmiertelnej twarzy²³⁴.
To jakiegokolwiek myśli, wspomnienia, czy trwogi,
Żal, słabość, czy widziadła – zbijały go z drogi;
To jakiegokolwiek losy zwalczą jego czynność:
Już teraz miłośnicą – rycerska Powinność!
Czy Duch złego, co ludziom nadziei zazdrości,
Odchylił mu przez chwilę zasłonę przyszłości?
Czy struny nateżone tkliwych władz wysnuciem²³⁵,
Tknięte ręką Nieszczęścia, zabrzmiały przecuciem²³⁶?

---

²³⁴ *A w jego mglistych oczach (...) na śmiertelnej twarzy* – Myśl zawarta w tych wierszach jest najprawdopodobniej następująca: Najwspanialszym świadectwem nieśmiertelności duszy w śmiertelnym ciele jest zdolność opanowywania uczuć wysiłkiem woli. Otóż na śmiertelnej twarzy Wacława zabłysło nagle nieśmiertelne światło zwycięstwa odniesionego nad wszystkimi smutkami. Gmatwa tę myśl wiersz: I wszystkie razem smutki w zwycięstwie rozżarzy; należy go właściwie rozumieć: „I wszystkie razem smutki zwycięży i to zwycięstwo rozżarzy się na twarzy światłem nieśmiertelności”. [przypis redakcyjny]

²³⁵ *Czy struny, nateżone tkliwych władz wysnuciem* – oczywiście: struny duszy (nerwów) [nateżone] tkliwych władz wysnuciem: roztkliwieniem się przy rozstaniu z Marią. [przypis redakcyjny]

²³⁶ *Czy struny nateżone tkliwych władz wysnuciem/ Tknięte ręką Nieszczęścia, zabrzmiały przecuciem* – Granice władz naszych umysłowych bez wątpienia ścięnione są niezmiernie w stosunku nieskończoności, która nas otacza; ale gdy to, czego pojąć nie możemy, za niepodobne uznamy, tak trudno i mało pojmując, staniemy się podobni do tego sceptyka z komedii, który dlatego tylko wierzył, że żyje, że się mógł w każdej chwili pomacać. Nie będę ja tu rozprawiał, na obronę tych dwóch wierszy, jak to być może, ażeby ludzie przewidywali czasem przyszłe i odległe zdarzenia, lub czy sprawdzenie zwłaszcza szkodliwego nam przecucia

Może on w boju legnie? – co bądź mu przypadnie,
Jego umysł, ni szabla, nie uleże snadnie²³⁷;
A chociaż²³⁸ Śmierci oddech mgłą oczy zasłoni,
Rdzy nie będzie na sercu ni na jego broni.
I jak wstrzymany potok w swoim bystrym pędzie
Dno porze i rozwala łożyska krawędzie,
I jako rumak z pęta gdy lot swój rozwija,

---

właśnie od ufności w nie pochodzi; nie będę przywodził znajomych przykładów z dawnej i nowożytnej historii; wspomnę o szczególnym i bliskim nas wypadku, który się wiąże z nieodżałowaną dla kraju stratą. Sławny Tadeusz Czacki, niepospolity licznym zbiorem swoich wiadomości, rzadszy jeszcze zupełnym zapomnieniem siebie dla publicznego dobra, który w tylu sercach istnieje hołdem najczystszej wdzięczności, oświadczał nieraz swoim przyjaciółom, że ważniejszych okoliczności swego życia zawsze się wprzód przecuciem dowiadywał; śmierć nawet jego poprzedzoną była niepojętym ostrzeżeniem. Na kilka dni przed swoją krótką chorobą i zgonem upewnił domowników, iż będąc w swoich pokojach, zdawało mu się, że widział umierającego swego przyjaciela i krewnego generała Karwickiego, który go wołał do siebie; jakoż dziwnie i okropnie sprawdziły się te słowa, gdy w kilka dni przyszła wiadomość o śmierci generała Karwickiego, mieszkającego o mil kilkadziesiąt, a wkrótce i Czacki poszedł się połączyć z zywającym go przyjacielem. Lecz jakże wierzyć w podobne powieści i nie sprowadzić uśmiechu na twarz oziębłą rozwagi? Fizyków i metafizyków o pozwolenie prosić wypada; do których powiedzieć by można z Shakespearem: *There are more things in heaven and earth, than are dreamt of in your philosophy*. Są rzeczy na ziemi i w niebie, o których wam się ani marzy w waszej filozofii. [w stosunku nieskończoności: opuszczone do (w stosunku do nieskończoności); czy sprawdzenie (...) przecucia właśnie od ufności w nie pochodzi: czy dlatego się przecucia sprawdzają, że się w nie mocno wierzy; iż będąc w swoich pokojach, zdawało mu się błędnie (galicyzm) zam.: „iż gdy był w swoich pokojach” itd.; *Są rzeczy na ziemi* itd. Właściwie dosłownie: „Jest więcej rzeczy w niebie i na ziemi, niż się śni waszej filozofii” (*Hamlet* I, 5, 166); J. U.]. [przypis autorski]

²³⁷ *snadnie* (daw.) – łatwo. [przypis edytorski]

²³⁸ *chociaż* – dziś: chociaż. [przypis edytorski]

Rwie ziemię, ogień ciska i wiatry wymija —
Tak Waclaw, niecofnięty w swym ciemnym zawodzie²³⁹,
Rozdarłszy tło przyszłości, co mu na przeszkodzie²⁴⁰,
Tym chciwiej, tym gwałtowniej na sztych się wydziera²⁴¹.
Groźnym pewności wzrokiem w swój oręż poziera²⁴².
A jednak, głos straszliwy (choć spojrzenie dumne)
Brzmi w całym jego ciele – «zdobędziesz ty trumnę».

---

²³⁹ *niecofnięty w swym ciemnym zawodzie*. – *zawód* tu: bieg życia, w sensie przeznaczenia. [przypis redakcyjny]

²⁴⁰ *Rozdarłszy tło przyszłości, co mu na przeszkodzie* – znaczy, zdaje się: rozdarłszy tło ciemne swych myśli o przyszłości, co mu przeszkadzały w oddaniu się „rycerskiej powinności”, która teraz powinna być jedyną jego miłośnicą; *rozdarłszy*: zniszczywszy, usunąwszy wysiłkiem woli. [przypis redakcyjny]

²⁴¹ *na sztych się wydziera* – *sztych*: ostry koniec miecza; *wydzierać się na sztych*: szukać niebezpieczeństwa. [przypis redakcyjny]

²⁴² *Groźnym pewności wzrokiem* – *pewności*: pewności siebie; a *groźnym* oczywiście: dla wroga. [przypis redakcyjny]

VII

Jest trosków²⁴³ – kolców – bólów – niemało w tym życiu;
I więcej, niż na jawie, płynie łez w ukryciu:
A kto się hucznym śmiechem wśród jęków odzywa,
Jak szalony w szpitalu – szczęsnym się nazywa²⁴⁴.
Lecz gdy umysł, szlachetnej uległszy ponęcie²⁴⁵,

---

²⁴³ *trosków* – zob. obj. do w. 487. Zresztą Malczewski używa także formy: trosk np. trosk nie czując w II, 15. [przypis redakcyjny]

²⁴⁴ *Jak szalony w szpitalu szczęsnym się nazywa* – robi wrażenie maniaka, któremu się tak właśnie zdaje, że jest szczęśliwym, jak innemu się będzie wydawać, że jest np. królem itp. [przypis redakcyjny]

²⁴⁵ *Lecz gdy umysł (...) piekielne cierpienia* – Cały ten mocno zawiły ustęp wyszczególnia różne sytuacje, w których cierpienie ludzkie przekracza już zwykłą normę ziemską i staje się po prostu piekielnym. Jest trosk, bólów itd. mnóstwo w tym życiu, szczęście jest ułudą: to wszystko zwykła ziemaska norma; z tym się człowiek jak najprędzej musi pogodzić, zrozumieć, że byt ziemski i cierpienie to jedno. Kto tego nie widzi, jest chyba ślepym albo wariatem. Lecz bywają takie cierpienia, że pogodzić się z nimi niepodobna. Tak np.: 1) gdy umysł, szlachetnej uległszy ponęcie itd.: to wyraźnie wypadek Waclawa, (a także Miecznika, który uległ szlachetnej ponęcie wyprawy na Tatarów). 2) Gdy ptak itd.: tu już trudno określić, co poeta ma na myśli. Chłopię z pałeczka; pałeczka widocznie część jakiegoś przyrządu do chwytania ptaków. 3) Gdy srozszej od najsrozszych itd. prawdopodobnie Waclaw (Odwaga) w chwili, gdy na widok trupa żony i oznak najsrozszej męki na jej twarzy (p. ustęp XVI) natychmiast poczuł w sobie „gniazdo syczących węży”, od razu stał się „ziemi ohydą”. 4) Gdy Złość itd.: tu nietrudno odgadnąć, że Złość to Wojewoda, a anielska dusza to Maria, ale co znaczy: wydrzeć życie ale pierwej sławę? Co znaczy, że „jej (Marii) Obecność tarza się w ohydzie, a Przyszłość idzie otruta”? Domyślać się znów tylko można, że Wojewoda, nim się na zbrodnię zdecydował, wprzód jeszcze, żeby uzyskać

Z gruzów najdroższych uczuć wznosząc przedsięwzięcie,
Brnie w zdradliwej ufności, a za każdym krokiem
Podkopanych przepaści otoczon widokiem —
Gdy ptak z karmem pisklęcia trzepocze swe skrzydła,
Widzi chłopię z pałeczką, a na szponach sidła —
Gdy sroższej od najsroższych wpatrując się męce,
Sama nawet Odwaga załamuje ręce,
A z tysiąca blizn czarnych, co jej w sercu ciąży,
Gniazdo syczących na świat wylęga się węży —
Gdy Złość w swoim szaleństwie zrobiła zabawę,
Wydrzeć życie w kaduku, ale pierwej sławę,
I nie tylko Obecność²⁴⁶ tarza się w ohydzie,
Przyszłość jeszcze otruta, rozczochrana idzie,
Komu? anielskiej duszy, co za to przeklęta,
Że cukrem przyjmowała drapieżne zwierzęta —
Gdy każdy dobry przymiot w gorszy żal się zmienia —
Większe to niżli ziemskie, piekielne cierpienia!
Czy te, lub inne jeszcze dotkliwsze katusze²⁴⁷,
Złały swój wrzący ukrop na młodzieńca duszę,
Ci, co za nim rzędami w śklniącej gonią fali,
Na smutek swego wodza niewiele zważali.

---

argumenty do starania się o rozwód, usiłował Marię znieśliwić. Tak działał istotnie w stosunku do Gertrudy Komorowskiej Franciszek Potocki [*obecność*: terażniejszość; słowa te mogą dotyczyć zarówno Marii, jak i Wacława; Red. WL]. Wydrzeć życie w kaduku: wyraz kaduk znaczył w języku dawnej palestry: „spadek bezdziedziczny i beztestamentowy”; wydrzeć w kaduku: wydrzeć bezprawnie. [przypis redakcyjny]

²⁴⁶ *obecność* – tu: terażniejszość. [przypis edytorski]

²⁴⁷ *Czy te, lub inne jeszcze dotkliwsze katusze* – Poeta przypuszcza, że takie lub tym podobne wizje nawiedzały pod wpływem nieokreślonego przecucia wyobraźnię Wacława. [przypis redakcyjny]

Każdy myślał – i chociaż różnica w sposobie,
W tym przecież podobieństwo – że każdy o sobie;
A jednak każdy gotów z wzniesionym żelazem
Rzucić się w ciennik Śmierci²⁴⁸ – za jednym rozkazem.
Szli – w milczeniu – w porządku – konie koniom w tropy
Krzyżujących nóg stawiać migające stopy —
Kędy ich długim sznurem, wedle swojej chęci,
Po odludnych manowcach młody Waclaw kręci;
Przez niezmierzone niwy – tam gdzie już równina
Zda się kończyć, i znów się w płaszczyznę zagina,
Dochodząc – naprzeciwko jasnego obłoku,
Jak Rycerze powietrzni wydali się oku.

---

²⁴⁸ *ciennik* – u Lindego w pierwszym znaczeniu: zasłona od słońca lub świecy, w drugim: miejsce cieniste. Używa też tego wyrazu Zaleski w wierszu pt. *Przechadzka poza Rzymem* („Augustowskie cienniki”). [przypis redakcyjny]

VIII

Lecz cóż widać na wzgórku? Z bliskiego rozdołu
Kłęby dymu z iskrami buchają pospołu,
Wiją olbrzymie słupy, co zgięte u góry,
W ciężkie – czarne – skrwawione – rozchodzą się chmury.
Lecz cóż słyhać na wzgórku? W przyległej nizinie
Płacz, jęki, krzyk rozpaczy w słomianej dziedzinie²⁴⁹,
Co biorąc serce w kręgi przeraźliwym brzmieniem,
Nawet pierś w stal oprawną podnoszą – westchnieniem.
«Baczność! – do broni wiara! – chorągiew rozwinąć —
Tatarzy wieś rabują – zwyciężyć lub zginać!»
I nagle jak wodospok²⁵⁰, rycerze zajadli
Z błyszczącym szumem z góry na dolinę wpadli.
Tak pożar z rąk łupieżców wieś całą ochłonał²⁵¹,
Gdy lud zlekły, bezbronny, w krwi i łzach utonął;
Lecz nie czas koić boleść, ni mienie ratować,
Lub pojedynczo z wrogiem o zdobycz harcować,
Bo już – przez swoje czaty ich Han ostrzeżony
Zebrał znaczniejsze ordy w taniec ulubiony;
Tam – za wsią stoją – całe zakrywają pole —

---

²⁴⁹ w słomianej dziedzinie – w chatach krytych słomą. [przypis redakcyjny]

²⁵⁰ wodospok – fontanna (wyraz znany Lindemu). [przypis redakcyjny]

²⁵¹ ochłonać – ogarnać; Linde zna wyraz „ochłonać” tylko w tym właśnie znaczeniu.

Bór w lewo – strumień w prawo – a oni w półkole²⁵².
Widzi ich dobrze Waclaw; ale razem zważa,
Że napad uchybiony²⁵³ na zgubę naraża.
Jak się cofnąć przez ogień? Ej! któż zdoła minąć,
Co mu niebo przeznaczy – zwyciężyć czy zginać?
«Czyja wola, to za mną» – rzekł, i spiął rumaka,
Co nim się rzucił w pożar, zżyma się i wskaka²⁵⁴
(Mniej ów, niżli Graf Waclaw, odważny i dziki).
Jakżeby wodza polskie odstąpiły szyki?
To i oni w płomienie – wśród blasku pożogi,
Przez główne i zarzewia, szukają swej drogi.
Już za wsią – i wraz szybko, sformie, lekko, śmiało,
Rozwinęło się wojsko; i w linii ostało.
Zagrzmiały wszystkie trąby jednym strasznym dźwiękiem —

---

²⁵² *Bór w lewo – strumień w prawo – a oni w półkole.* – „Tatarzy radzi się potykają w polu równym, pułki swe wokoło zgromadziwszy szykiem zakrzywionym, który pospolicie ludzie rycerscy marsowym tańcem zowią, a na pierwszym potkaniu tak gęste strzały puszczają, jako najgęstszy grad”. *Kronika Gwagnina*, tłumaczenia Paszkowskiego, kar. 593. „Tatarowie zaś zwykłym tańcem, a na kształt półmiesiąca zakrzywionym szykiem, różnie się rozstrzelili”. *Kronika Marcina Strykowskiego*, karta 345 [*Kronika Gwagnina*, tłumaczenia Paszkowskiego: Aleksander Gwagnin (zm. 1614), rodem Włoch z Werony, (otrzymał później indygenat [*indygenat*:obywatelstwo, uznanie obcego szlachectwa; Red. WL]) naprzód żołnierz, „kawaler przepasany i dowódca jazdy Jego król. Mości”, na starość dziejopisarz i geograf, autor wydanej w r. 1578 u Wierzbicy w Krakowie: *Sarmatiae Europaeae descriptio*; *Kronika Marcina Strykowskiego*. – *Która przedtem nigdy światła nie widziała, kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi...* wyszła po raz pierwszy w Królewcu 1582 r.; J. U.].
[przypis autorski]

²⁵³ *uchybiony* – *chybiony*. [przypis redakcyjny]

²⁵⁴ *wskacać* – Linde formę tę podaje jako już wyszłą z użycia. Tu *wskaka*, nie *wskacze*, dla rymu. [przypis redakcyjny]

Porwały się kopyta z jednym głośnym brzękiem,
A prychające konie i schylone ciała
Jednym pędem uniosła i Zemsta, i Chwała.

IX

Dzielne było natarcie: tatarskie szwadrony,
Ich księżyce, bunczuki z końskimi ogony²⁵⁵,
Ich futra wywrócone, ogromne ich łuki,
Płeć śniada, wąsy zwiste a czarne jak kruki,
Ich nasepione rysy, przymrużone oczy,
W których śnie srogość zwierząt z ludzką się jednoczy
Cały ten widok wreszcie, w dzikość okazały —
Pożar – stepy wokoło – świszczące już strzały —
Żadnego, albo raczej jak z bodźców odzienie²⁵⁶,
Takie na czuciach polskich zrobiły wrażenie.
Pędem burzy lecieli; lecz nim przyszło z bliska
Ludziom ostrza się dotknąć, koniom – pyskiem pyska,
Gdy w półobręcz wpadali – wsławionym prawidłem
Skrzydło Tatarskie z tyłu zbiegało się z skrzydłem:
«Alla hu!» – wrzały hordy i tysiączne roty
Na opasanych – strute wypuściły groty.
«Hura!» – krzyknęła wiara i lotem sokoła
Chmurę strzał przeszywała – w śródtku tego koła.
Dochodzą, już dochodzą – zbitym w rzędy tłumem —
Lasem dzid najeżonych – z hukiem, z trzaskiem, z szumem;

---

²⁵⁵ *księżyce, buńczuki* – półksiężyc: godło wiary w Mahometa; *buńczuk*: ogon koński na drzewcu; godło władzy. [przypis redakcyjny]

²⁵⁶ *z bodźców odzienie* – z kołców. Ale bodziec znaczy także: podnieta, i tu ta dwoistość znaczenia [została; Red. WL] wyzyskana. [przypis redakcyjny]

Szczęk, krzyk, jęk, łoskot, wrzawa, powstał kurz, a ściana
Przebitych Bisurmanów wali się złamana.
Tratują ludzi konie; koncyrze²⁵⁷, kopije
Kolą pod kopytami niewiernych jak żmije.
Zapał głowy ogarnął; stal błyska; krew broczy;
Śmierć trzusi się, zdmuchując wywrócone oczy!
Wszystko to chwilę trwało – bo z boków i w tyle
Barbarzyńcy nastają w niezliczonej sile.
Czas ginąć hufcom polskim; młody wódz je zbiera —
Zachęca ich – szykuje – obraca – naciera²⁵⁸
Dopiero mieszanina – każdy obskoczony,
Wirem męstwa na wszystkie wywija się strony,
Rąbie, sili, morduje z nieprzebraną zgrają,
Jeden dziesięciu zwalczył, krocie nań wpadają,
Stek zawziętego mnóstwa, okropne ich wrzaski,
Tuman zewsząd, a mieczów latających blaski!

---

²⁵⁷ *koncyrz* – właśc. *koncerz*: długi, prosty miecz używany przez polską husarię.

[przypis redakcyjny]

²⁵⁸ *zachęca ich (...) naciera* – por.: „*Commanding, aiding, animating all*” w *Larze* Byrona (II, 15). Sytuacja jednak podobniejsza w *Korsarzu*, gdzie Konrad jest w podobnym zupełnie położeniu jak Waclaw tutaj i Seid podobną gra rolę jak tutaj Han; *zachęca ich* – błąd; powinno być *zachęca je* (hufce). [przypis redakcyjny]

X

W natłoku wrogów, co go od swoich oddziela,
Sam – bez wsparcia – nadziei – świadka – przyjaciela —
Walczył ponury Waclaw; i walczył już o to,
Żeby życia, co cięży, nie oddać z sromotą²⁵⁹,
Śmierć miotał śmierci pragnąc – oh! bo w serca głębi
Pisk taki jak gołębia pod dziobem jastrzębi,
Harmonią jego myśli²⁶⁰; lecz czy to z zdziwienia,
Czy z strachu, czy też skutkiem dzielnego ramienia,
Ściskająca go w węzeł niezliczona tłuszczą
Coraz to w większą przestrzeń przed nim się rozpuszcza;
Widzą – poznają wodza – i każdy kolejną
Rzuci się, zmiesza, zginie – zwyciężyć nie śmieją.
I gdy błękitnym okiem rozpoznał młodzieniec
Cofający się przed nim nieprzyjaciół wieniec,
Smutku tylko doświadczył z tej dziwnej korzyści —
Że już jego przecucie na nim się nie ziści²⁶¹.
Czemuż choć jednej strzały nie mieli w kołczanie,

---

²⁵⁹ z sromotą – ze wstydem. [przypis edytorski]

²⁶⁰ *Harmonią jego myśli* – Tu czegoś brakuje; trzeba się domyśleć: jest (harmonią jego myśli). Zdaje się, że Waclaw odczuwa telepatycznie chwilę mordowania Marii (Pisk gołębia pod dziobem jastrzębi). [przypis redakcyjny]

²⁶¹ *Że już jego przecucie na nim się nie ziści* – Przecucie to mówiło: „Zdobędziesz ty trumnę”, ale nie mówiło czyją. Waclaw szuka tedy śmierci, chcąc, żeby to przecucie sprawdziło się na nim, a nie na Marii. Gdy ta śmierć zdawała się wyraźnie przed nim uciekać: smutku tylko doświadczył z tej dziwnej korzyści. [przypis redakcyjny]

Coby jadem jaszczurki utkwiła się w ranie²⁶²?
Żal mu, że już uchodzą – życia się obawia —
Goni ich srogie dusze – piersi im nastawia!
Zaraz, zaraz – otyły, brunatno-czerwony
Han tatarski tam wpada, wściekłością spieniony;
Postrzegł, że jego hordy jakaś moc zwycięża,
Postrzega – że to męstwo samotnego męża²⁶³;
Targa kłaczystą brodę²⁶⁴ – z rozpaczy w ohydzie,
Gębę krzykiem rozdziawia: o! zgrozo! o! wstydzie!

---

²⁶² Czemuż choć jednej strzały nie mieli w kołczanie./ Coby jadem jaszczurki utkwiła się w ranie. – „Tatarzy strzały swe jadem jaszczurczym napuszczają”. Paszkowski, *Dzieje tureckie*, kar. 15, patrz *Słownik* Lindego, pod wyrazem „jaszczurka”. Nie znalazłszy bowiem tej książki w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, nie byłem w sposobności sprawdzenia tego wypisu [Marcin Paszkowski, tłumacz dzieła Gwagnina na język polski oraz poeta okolicznościowy i autor poematów historycznych, między innymi jednego pod tytułem: *Dzieje Tureckie y utarczki Kozackie z Tatary. Tudziesz też o narodzie, obrzędziech, nabożeństwie, gospodarstwie etc. tych pogan*. Kraków, 1615 in 4°. Tam na str. 14. opisując „broń tatarską na wojnie” wymienia Paszkowski także „Y Saydak pełno strzały iadem napuszczony” i dodaje: „O czym Naso poeta on Rzymianin sławny/ Tam mieszkając napisał, bo był świadek iawnny./ *Hostibus in mediis, interque pericula versor./ Tanquam cum Patria pax sit adempta mihi, Qui mortis saevo geminent ut vulnere causas, Omnia vipereo spicula felle linunt*”./ (Lib. 1 de Ponto.), (Co się na polski język tak wyłożyć może: „W przyśrodku nieprzyjaciół, y między Pogany/ Mieszkam iakbym z oyczyzny wiecznie był wygnany./ Którzy przyczyny śmierci sowite zmyślają./ A strzały swe iaszczurczym iadem napuszczają”; *nie byłem w sposobności* – zam.: nie miałem sposobności; J. U.]. [przypis autorski]

²⁶³ *Postrzega, że to męstwo samotnego męża* – Por. w *Korsarzu* (II, 6): „*Seyd perceives, then first perceives how few compared with his, the Corsairs roving crew*”. [przypis redakcyjny]

²⁶⁴ *Targa kłaczystą brodę* – Podobnie w *Korsarzu* (11, 4) o Seidzie: „*he tore his beard*”. [przypis redakcyjny]

Na jednego tysiące z zmarszczoną powieką
Miecze wznoszą – już lecą – rozsieką! rozsieką²⁶⁵!

---

²⁶⁵ *Miecze wznoszą (...) rozsieką* – Ogólna dyspozycja przebiegu bitwy w *Marii* przypomina bitwę w *Grażynie* Mickiewicza. Wojsko mniemanego Litawora zastaje również nieprzyjaciół uszykowanych i Grażyna podobnie jak Waclaw uderzywszy na oślep w środek ściany nieprzyjaciół, wywołała wśród nich zrazu popłoch zaciekłością swego męstwa. Dopiero gdy zauważono, że ciosy jej są zadawane słabą jakby niewieścią ręką, sytuacja się zmieniła i stała się dla Grażyny krytyczną, podobnie jak tu dla Waclawa. [przypis redakcyjny]

XI

Jakież to grały trąby za przyległym lasem?
Jakież to świeże hufy czwająą z hałasem?
Jakiż to nowy rycerz, krzyżowym zamachem,
Drogę sobie toruje śmiercią i przestraczem?
Koń ledwo ziemi tyka; włosy rzadkie, siwe,
Wiatr z światłem rozwijają jak komety grzywę;
A w pływających ruchach, w wydatnej postawie,
Szparko bieżący pośpiech o szybkość w obawie²⁶⁶,
Jak lwica, opuściwszy swoje lwiątko, skoczny
Zajadłym męstwem, gdy je wpośród ludzi zoczy —
Jak matka, o wygnańcu straciwszy nadzieję,
Gdy ujrzy swoje dziecko, w radości topnieje —
Z takim zmieszanym czuciem i matki, i lwicy,
Z kordem świecącym w ręku, lotem błyskawicy,
Zdziwionym, złękłym oczom, gdyby jakiej mary,
Obok swojego zięcia Miecznik stanął stary.
Jego hufce tuż za nim; jego przywitanie
Tobie należy najprzód, napuszony Hanie²⁶⁷!

---

²⁶⁶ *Szparko bieżący pośpiech o szybkość w obawie* – domyślne: widać; *pośpiech* i *szybkość* [to] personifikacje. [przypis redakcyjny]

²⁶⁷ *Tobie należy najprzód, napuszony Hanie* – W A. [autografie Malczewski napisał słowo] „napuszony” nad jakimś innym zamazanym wyrazem. Rola Miecznika tutaj, odpowiada zupełnie roli Czarnego Rycerza w bitwie Grażyny z Krzyżakami. I ten w podobnym momencie rzucił się na komtura i przez powalenie go odwrócił losy walki. [przypis redakcyjny]

Lecą obces²⁶⁸ na siebie – Polacy, Tatarzy,
W beczynnym zachwyceniu²⁶⁹ patrzą, co się zdarzy
Jakiś czas Miecznik zmuździł²⁷⁰; uderzy – odskoczy
I znowu w całym pędzie przeciwnika tłoczy;
Aż wybrawszy swą porę, w odwet, silnym razem
W kark niewierny święconym utopił żelazem²⁷¹.
Spada dzielnym zamachem odmieciona głowa,
Drga oczami, bełkoce niepojęte słowa,
Toczy się, ziewa, blednie i gaśnie – z tułupa²⁷²,
Co siedzi niewzruszony, krew do góry chlupa!
Powstał krzyk przeraźliwy; pierszchają – koń Hana
Ucieka między hordy z trupem swego pana.
Strach przejął barbarzyńców; grzmią trąby – rzeź grają —
Nowi rycerze gonią – dawni się zbiegają —
Trzask, iskry – świst z połyskiem – huk – wrzask – jęki –
rzenie —
A zapylona Sława upięknia zniszczenie.

---

²⁶⁸ *obces* (daw.) – gwałtownie, natarczywie. [przypis edytorski]

²⁶⁹ *Polacy, Tatarzy, w beczynnym zachwyceniu* – Źródłem ogólnym takich pojedynków jest monomachia Aleksandrowa z Menelausem w III ks. *Iliady* Homera. [przypis redakcyjny]

²⁷⁰ *zmuździć* – ociągać się. [przypis redakcyjny]

²⁷¹ *święconym utopił żelazem* – zam. święcone utopił żelazo (licencja dla rymu do: razem.); *święcone żelazo*: por. w. 336 „I mignie mu pod oczy święconym obrazkiem”. [przypis redakcyjny]

²⁷² *tułup* – długi kozuch z rękawami. Tu przen. zam.: tułów. [przypis redakcyjny]

XII

Krótko już trwała walka²⁷³ – wielu oręż składa,
Więcej legło, płochliwych straż tylna dopada²⁷⁴:
Na stratowanej ziemi płyną krwi potoki —
Leżą polskie, kozackie i tatarskie zwłoki;
Jak który upadł, tak mu zostać już niewola,
Dusze k'niebu, ich konie rozbiegły się w pola,
Opodal od nich w kurzu kołpaki, turbany²⁷⁵,
Tylko miecz wierny przy nich, posoką zbryzgany.
O ty, co twój byt zawisł od współbraci męstwa,
Pójdź słyszeć radość wojny i krzyki zwycięstwa!
Zobacz, jak wpośród trupów, co już robak wierci²⁷⁶,
Wąsate twarze sobie winszują ich śmierci
I nasepione czoła rozwidniają śmiechem,
Co w swym hucznym odgłosie jakby gromu echem!
Chodź – nie drzyj; stanąć przy nich każdemu zaszczytnie²⁷⁷

---

²⁷³ *Krótko już trwała walka* – „Short was the conflict” w *Larze* II, 4. [przypis redakcyjny]

²⁷⁴ *Więcej legło, płochliwych straż tylna dopada* – w A.[autografie] płochliwych zam. przekreślonego: a resztę. [przypis redakcyjny]

²⁷⁵ *Opodal od nich w kurzu* – Ten obraz pobojuwiska przypomina analogiczny obraz w *Larze* II, 16. [przypis redakcyjny]

²⁷⁶ *wpośród trupów, co już robak wierci* – domyślne: co je już robak wierci. [przypis redakcyjny]

²⁷⁷ *Chodź, nie drzyj* – przypomina frazeologicznie apostrofę z *Korsarza* (I, 10) „Stranger! if thou canst and tremblest not – behold...” (Por.: w. 1109). [przypis

—
Krwia wrogów zлана śmiałość tak bujnie w nich kwitnie.
A jeśli w tobie budzi – życia poświęcenie
Za kraj swój, za swych ziomków – tylko strachu drzenie;
Jeśli byś wszystko za nich nie oddał w potrzebie:
Opatrz się dobrze wewnątrz – to złękiesz się siebie²⁷⁸
Chodź – do stalowych piersi twój kaftan wełniany²⁷⁹
Przyciśnij z wdzięcznym sercem – i całuj ich rany!

---

redakcyjny]

²⁷⁸ *to złękiesz się siebie* – [domyślnie:] spostrzegłszy, że jesteś moralnym *monstrum*.
[przypis redakcyjny]

²⁷⁹ *do stalowych piersi, twój kaftan wełniany* – „kaftan wełniany” przeciwstawiony „stalowym piersiom” świadczy, że cała ta apostrofa zwraca się do stanu mieszczańskiego, którego „był zawisł od współbraci (szlachty) męstwa”. [przypis redakcyjny]

XIII

Był wzgórek z brzegu lasu, zielenił swe czoło
I zapach macierzanki rozsyłał wokoło;
Na nim schylone brzozy, w swej białej odzieży,
Płakały, gdy warkocze wietrzyk pieścił świeży,
Jak Cienie dawnych dziewic przy kościach rycerzy.
Tam, pod ich snem mroczące, balsamiczne wieńce,
Ściągnęli na spoczynek zwycięzcy i jeńce;
Bo w życiu choć ta jedność – że rozkosz z cierpieniem²⁸⁰,
Trud, nuda, wstyd i sława, kończą się – znużeniem.
Z przodu – gasnący pożar jeszcze czasem ciska
Nagłym, śmiertelnym blaskiem na plac bojowiska;
Z tyłu – słońce, już wówczas schowane za borem,
Pałącego się lasu dziwiło pozorem.
Szarzały wszystkie farby – kruki gromadami
Złatywały się, krążąc, wrzeszcząc nad trupami —
Czaty porozstawiane – przy ogniskach wrzawa
Migających się ludzi – w końskich zębach trawa
Jak chrzęst odległych zbroi – a jak orzeł biały,
Siwy, stary Pan Miecznik, ale pełen chwały,
Chłodząc odkrytą głowę, pod brzozą tam siedział²⁸¹,

---

²⁸⁰ *Bo w życiu choć ta jedność (...) znużeniem* – por. „Where weakness, strength, vice, virtue, sunk supine, alike in naked helplessness recline” (*Lara* [Byrona] I, 29). [przypis redakcyjny]

²⁸¹ *Chłodząc odkrytą głowę* – w A.[autografie] zam. przekreślonego: Kąpiąc w rosie swą głowę. [przypis redakcyjny]

I ponuremu zięciu te słowa powiedział²⁸²:
«Synu! – bo kiedyś z sercem połączon tak blisko
I masz w nim miejsce syna, miejże i nazwisko! —
Dziś jakby wszystko wite na szczęśliwej nici:
Nasz Waclaw powrócony – Tatarzy pobici —
Spokojna Ukraina, bogdaj na czas długi —
Fortuny to szczodroty nad moje zasługi.
Lecz kiedy dusza, zda się, dierży, czego żąda,
Coś Wasze na zwycięzcę smutnie mi wygląda?
Patrz no, jakże ci pięknie księżyc oto wschodzi —
Zadość sławie, i sercu sfolgować się godzi²⁸³;
Siadaj na koń, śpiesz wesół, kędy szczerza żona
I wierna wam drużyna, przyjmieć²⁸⁴ utęskniona²⁸⁵:
Ja tu objażdżki²⁸⁶ dojrzę – a jutro ze świtem
Brzęknę wam na dobry dzień witanym kopytem²⁸⁷.
Siadaj – twój dzielny rumak prędko cię dostawi;
Bądź zdrów! niech ci Bóg zawsze jak ja błogosławi!»

---

²⁸² *ponuremu zięciu* – zam.: zięciowi, analogicznie do: ojcu (*lic. poet.*). [przypis redakcyjny]

²⁸³ *Zadość sławie, i sercu sfolgować się godzi* – Sławie już się stało zadość, więc teraz już i sercu można pofolgować. [przypis redakcyjny]

²⁸⁴ *przyjmieć* – przyjmie cię. [przypis edytorski]

²⁸⁵ *I wierna wam drużyna* – W A. [autografie] drużyna zam. przekreślonego czeladka. [przypis redakcyjny]

²⁸⁶ *objażdżka* – patrol, objazd nocnych wart (*Słownik Lindego*). [przypis redakcyjny]

²⁸⁷ *Brzęknę wam na dobry dzień witanym kopytem* – brzękiem podków, witanym przez was na „dzień dobry”. W A. [autografie] witanym napisane po przekreśleniu: nietrwożnym. [przypis redakcyjny]

XIV

Powstał z pośpiechem Waclaw i dawnym zwyczajem
Uściskał starą rękę – co jemu nawzajem
Szorstkie, silne, lecz szczere oddała ściśnienie;
I już bystry koń z jezdce²⁸⁸ przesadza drzew cienie —
A stary Miecznik wziął się do zwykłych pacierzy —
O! jak ślicznie przez pole młody Waclaw bieży!
Srebrny pobłysk na włosach, na piórach, a w zbroi
Twarz ogromna księżycy malutka się dwoi.
O! jak ślicznie, wśród ciszy w naturze rozlanej,
Lecieć z stęsknionym sercem do swojej kochanej!
I każdy przedmiot witać z przychylną pamięcią;
I wszystkie je wyścigać nieścignioną chęcią²⁸⁹.
Wtedy to słodkie tony, brzmiaące przerywanie²⁹⁰,
Śpiew słowika, szmer wody i żab skrzekotanie
W dzikiej, tęsknej, i żywej, i tkliwej muzyce,
Mówią ocknionym czuciom swoje tajemnice;
Wtedy to luby zapach, co z kwiatów ulata,
Lekkim tchnieniem rozkoszy mgłę trosków odmiata
I dusza rozjaśniona²⁹¹, jakby ujście miała

---

²⁸⁸ *jezdce* – dziś: jeźdźcem. [przypis edytorski]

²⁸⁹ *wyścigać nieścignioną chęcią* – dziś: niedoścignioną; ale w dawniejszej polszczyźnie często nieścigniony (zob. Linde). [przypis redakcyjny]

²⁹⁰ *przerywanie* – [tu:] przysłówek. [przypis redakcyjny]

²⁹¹ *I dusza rozjaśniona* – staje się rozjaśniona. [przypis redakcyjny]

W niebiosa swego twórcy, z kajdan swego ciała.
Wtedy matką Natura – wszystko z człkiem dzieli;
I wszystko się uśmiecha, i wszystko weseli;
Wtedy w schowanej szabli uraz zapomnienie,
W pysznym spojrzeniu – dobroć, w ustach – przebaczenie.
I tak to leciał Wacław – błogi, gdyby nagle²⁹²
Piorun rozdarł w tej chwili jego życia żagle,
Boby nim wichur świata miotać nie był w sile,
Chybaby szumił wściekły po zimnej mogile.
I tak to mijały stopy – lecz świetne marzenie,
Co nim ćmi dzieci ziemi szczęścia upojenie,
Oh! zbyt krótkie! jak widmo wstaje Przypomnienie;
I budzi martwą przeszłość, i w wonne kotary
Szepczą droszcz²⁹³ i niepokój zgromadzone mary.
«Tak ją mdłą, słabą widział; a wszak bez obrony
Więdnie pieszczotny powój – a wszak bez osłony
Nie trwa tu słodki owoc – i cóż? ledwo wrócił,
Ujrzał swój raj stracony i zaraz porzucił!
Dlaczego? dla czczej sławy, której blask nie waży
Jednego uśmiechnienia ukochanej twarzy.
Gdybyż przynajmniej w los swój wierzyć miał powody;
Lecz ledwo burza przeszła, już pewny pogody,

---

²⁹² *I tak to leciał Wacław – błogi, gdyby nagle (...) mogile* – Myśl z powodu opuszczenia jakiegoś ważnego ogniwa bardzo niejasna. W zamiarze poety była prawdopodobnie ta, że Wacław byłby błogi (w znaczu. szczęśliwy: „O! jakieżby to szczęście było”), gdyby nagle w tej chwili piorun itd. Jest to nawiasowa refleksja, po czym poeta nawiązuje przerwany nią wątek, powtarzając: I tak to mijały stopy. [przypis redakcyjny]

²⁹³ *droszcz* – dreszcz, jest [to słowo; Red. WL] i u Lindego. [przypis redakcyjny]

Niepomny, jak to gorszko czas zgryzotą liczyć²⁹⁴,
Płochy, wydarł się szczęściu, co mógł odziedziczyć²⁹⁵».
Ah! dalej, prędzej! Lekko przez chwasty i rowy
Sunie koń wyciągnięty – a brzękiem podkowy,
Hukiem pędu, błyszczącą postacią rycerza,
Ocknione go wieśniaka pierwszą myśl uderza;
«Ha! ha!» – nim otarł oczy i serca mógł dowieść²⁹⁶,
Znikł rycerz i zostawił o upiorach powieść.
I tak to leciał Waław – szczęśliw, trwożny razem,
Śliczny, straszny – był wiernym śmiertelnych obrazem.

---

²⁹⁴ *Niepomny, jak to gorszko czas zgryzotą liczyć* – tj. Niepomny, że Maria czas jego nieobecności „liczyła zgryzotą”. [przypis redakcyjny]

²⁹⁵ *szczęściu, co mógł odziedziczyć* – tj. szczęściu, które mógł wziąć w dziedzictwo (w znaczeniu: w posiadanie). [przypis redakcyjny]

²⁹⁶ *nim otarł oczy i serca mógł dowieść* – „otarł” zam. „przetarł” (ze snu, ów wieśniak), *serca mógł dowieść*, zapewne: poczuć (uświadomić sobie) bicie własnego serca (w znac. oprzytomnieć). [przypis redakcyjny]

XV

Do wrót wreszcie koń doparł swe piersi spienione;
I zarżał – nozdrza chłodząc, to w tę, to w tę stronę;
Lecz chociaż księżyc jasny, nie widać nikogo;
Ni giermek do strzemięcia szybko skoczył nogą.
«Musi być bardzo późno – niech śpią – trosk nie czując».
Tak myślał młody Waclaw, konia przywiązując;
I z tą żywą pociechą, w której serce tonie,
Kiedy już bić ma wkrótce przy kochanym łonie,
I z tym świetnym wejrzeniem, gdzie kona obawa²⁹⁷,
Jednym radości skokiem – u drzwi domu stawa:
Ah! ileż wdzięków, pieszczot jemu się obudzi!
Chwila jeszcze, a będzie szczęśliwszym od ludzi,
Od Aniołów! – zastukał – raz – drugi – i trzeci²⁹⁸
Trzy razy czujne echo z odpowiedzią leci,
I milczy – to jedyny znak ruchu lub życia,

---

²⁹⁷ *świetnym wejrzeniem* – W A.[autografie] świetnym zam. przekreślonego słodkim.

[przypis redakcyjny]

²⁹⁸ *Zastukał (...)* ni chodu śpiesznych kroków – Cała ta scena przypomina analogiczny powrót Konrada w *Korsarzu* (III, 19) tam też: „*He knock'd, and loudly footstep nor reply*”. [przypis redakcyjny]

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.